

מזרחים זרים בפקולטה למשפטים – יומן מסע

יובל אלבשן*

יכולת היא שום דבר ללא הזדמנות.¹

You do not take a person who, for years, has been hobbled by chains and liberate him, bring him up to the starting line of a race and then say, "you are free to compete with all the others," and still justly believe that you have been completely fair. Thus it is not enough just to open the gates of opportunity. All our citizens must have the ability to walk through those gates.²

במסה זו המחבר מתאר את המכשולים הייחודיים שסטודנטים וחברי סגל מזרחים נתקלים בהם כאשר הם נכנסים בשערי האקדמיה המשפטית הישראלית, אשר נשלטת למן הקמתה על-ידי הגמוניה אשכנזית. העדות, שמבוססת על קרוב לשלושים שנות ניסיון (החל בהיותו סטודנט ומתרגל, המשך בשמשו מורה מן החוץ ומרצה בכיר, וכלה במינויו לפרופסור ולדקן פקולטה), מבहירה מדוע גם כיום האקדמיה המשפטית בישראל עודנה ביתה הבלעדי של אותה הגמוניה.

כך, למשל, מתואר מכשול הידע, שלפיו הסטודנטים מהפריפריה המזרחית מגיעים חסרי ידע ומכוונות, ומתקשים לגבש את "קורות"

* דקן הפקולטה למשפטים, הקריה האקדמית אונו. אני מודה לד"ר שאול שארף שריכז את מחקר הנתונים לגבי ייצוג קבוצות מודרות בסגלי הפקולטות למשפטים בשנים 2002–2017, וכן לגיא מור ולשי וולהיים על עבודת מחקר משובחת. כמו-כן אני מודה לחבריי ולחברותיי פרופ' יפעת ביטון, נשיא בית-המשפט העליון בדימוס פרופ' אהרן ברק, פרופ' רות גביון ז"ל, עו"ד ורדית דמרי-מדר, פרופ' ברק מדינה, עו"ד מיכאל קגזנוב ופרופ' רון שפירא על הערותיהם. אני מודה גם לחברות וחברים רבים מהפקולטות למשפטים שמסרו לי את הערותיהם על תוצאות המחקר הנזכר. הטעויות, כמוכן, כולן שלי.

1 מיוחס לנפוליאון בונפרטה.

2 .Lyndon B. Johnson, Commencement Address at Howard University, June 4, 1965

החיים האידיאליים" הדרושים לשם התקדמות בפקולטה. גם הפער התרבותי בינם לבין המרצים מקשה עליהם להזדהות איתם ולהבינם, מה שפוגע הן בהישגיהם והן ביכולתם ליצור קשרים שיסייעו להם בהמשך. וקיים כמובן גם מכשול הכסף, שנובע מכך שכיום מודל הקליטה והקיום האקדמי מחייב שהייה בחו"ל, אלא שזו עולה ממון רב ולכן לא תמיד אפשרית למי שהגיע מחוסר משאבים, במיוחד אם הוא כבר הקים משפחה. מכשולים אלו מובילים לכך ששיעור המזרחים באקדמיה המשפטית הישראלית נמוך במידה משמעותית משיעורם בכלל האוכלוסייה, ועומד בממוצע על 12% בלבד, שרובם מוסלמים למכללות שאינן מתוקצבות. הסללה זו מונעת מהם סוגי הון רבים שיקשו בעתיד את המשך התפתחותם. בדרך זו, ובהינתן העדר ניעות חברתית מספיקה, המבנה המעמדי של ההגמוניה הנוכחית באקדמיה המשפטית משתמר ומשתעק.

המחבר אינו מתנגד לעיקרון המריטוקרטי כשלעצמו, אלא רואה בו – בהקשר הנוכחי – כסות לקבלת אנשים מסוג מסוים ולהותרה מחוץ למשחק של מי שעשויים להיות טובים מהם אך אינם מקבלים הזדמנות אמיתית להוכיח זאת.

לגיוון באקדמיה המשפטית יש חשיבות מיוחדת. האקדמיה המשפטית מחזיקה במפתח הבלעדי לכניסה למקצוע עריכת-הדין, המהווה כרטיס כניסה למוקדי הכוח בחברה הישראלית. קרי, הגיוון באקדמיה המשפטית משפיע על הגיוון בעמדות הכוח בחברה הישראלית. גם משום כך המסה קוראת לחשבון-נפש בקרב האקדמיה המשפטית הישראלית.

א. תחנה ראשונה – סטודנט, 1996. ב. תחנה שנייה – מורה מן החוץ, 2000. ג. תחנה שלישית – מנהל הקליניקות המשפטיות, 2006. ד. תחנה רביעית – דקן הפקולטה למשפטים, 2016: 1. הייצוג המזרחי בקרב סגלי הפקולטות למשפטים; 2. ההשראות והתחושות של הסטודנטים המזרחים; 3. הסללת מזרחים לפקולטות למשפטים במכללות. ה. עצירה במסע לטובת דיון. ו. תחנה אחרונה – פינוי חדר הדקן בעת המאבק על נחל האסי, 2020.

א. תחנה ראשונה – סטודנט, 1996

יש חוויות שאדם מתקשה לשכוח גם אם חלפו למן היווצרותן יותר משני עשורים. אחת מהן הייתה זו:

הגשתי מועמדות למלגה יוקרתית למימון לימודי תואר שני במשפטים באחת האוניברסיטאות המרכזיות בארצות-הברית. כמי שפרנס את עצמו, מלגה זו (אשר לא רק

מימנה את שכר הלימוד הגבוה, אלא גם העניקה מלגת קיום נדיבה) הייתה האפשרות היחידה מבחינתי להגשים חלום זה. מאחר שאחזתי בכל תעודות ההצטיינות האפשריות לאורך לימודי התואר הראשון, הייתי משוכנע שדרכי לשם סלולה. לא הופתעתי לכן שעליתי לשלב הריאיון הסופי. אולם כאשר הגעתי לוועדת המיון, התברר לי שאין זה מספיק. הממיינים (שלושה פרופסורים מפקולטות למשפטים בארץ) פתחו בשאלה שהפתיעה אותי: "מדוע לא היית חבר במערכת כתב-העת המשפטי של הפקולטה?" תשובתי לשאלה זו – שלא היה לי זמן לכך משום שהייתי טרוד בפרנסתי ועבדתי במשרה מלאה במשרד הביטחון לאורך כל שנות לימודי – לא סיפקה אותם. גם המשך תשובתי, שלא ידעתי כלל שזה חשוב, לא הניחה את דעתם. "זה חלק חשוב מההכנה לקריירה אקדמית, זה ניסיון קריטי", הפטיר אחד מהם. השאלה השנייה הייתה מדוע אין לי המלצות ממרצים שעבדו איתי. שוב מצאתי את עצמי ממלמל שלא ידעתי שזה חשוב. חשבתי שמספיק שקיבלתי ציון גבוה בכיתה. המרצים גם לא ממש הכירו אותי, אף שהשתתפתי בשיעורים, שכן היו להם סטודנטים רבים בכיתה. דומה שגם תשובה זו לא סיפקה אותם. אחר כך התבקשתי לענות באנגלית על שאלה נוספת. כאשר סיימתי לענות, ציין אחד הממיינים כי "המבטא שלי קשה להבנה". בשלב זה כבר לא טרחת להסביר לו שבשכונת מגוריי, בפאתי בתים, התחלנו ללמוד אנגלית רק בגיל מאוחר יחסית. לא הסגרת לפני הנוכחים כמה קשה היה לי לקרוא מאמרים באנגלית במהלך התואר כשלצדי סטודנטים שהאנגלית הייתה כמעט שפת-אם לגביהם. כך או כך, באותו שלב כבר הבנתי שלמרות הישגיי, סיכויי אפסיים. כמו בהזדמנויות נוספות במהלך לימודי בפקולטה למשפטים, הרגשתי שוב זר, וביקשתי רק להימלט מהמקום.³

אותו תרחיש בדיוק חזר על עצמו גם בדרך למלגה הבאה. הפעם כבר לא ניסיתי לשכנע את חברי הוועדה בטעותם. לא הסברתי שמי שאין לו קשרים או ידע מוקדם אינו יכול לדעת עד כמה חברות בכתב-עת משפטי חשובה לקריירה עתידית. לא הבהרתי כי מי שמפרנס את עצמו אינו יכול להרשות לעצמו להיות עוזר-מחקר או עוזר-הוראה של מרצים (וכך לקבל את המלצותיהם) בגלל השכר הנמוך, שאינו מאפשר באמת להתפרנס מזה, ולכן תפקיד זה פתוח בעיקר לאלה שנתמכים על-ידי אחרים. גם לא ניסיתי לשכנע כי מי שלא בילה שנת-שבתון בחו"ל בחייו או לא בא במגע תכוף עם דוברי אנגלית לא יוכל להיות בעל מבטא נכון.⁴ הרמתי ידיים, ומאז לא הגשתי מועמדות למלגות דומות.

3 תחושה זו הפתיעה אותי משום שהגעתי לפקולטה לאחר שירות של חמש שנים ביחידת-עילית מודיעינית. לכאורה הייתי אמור לחוש כבר "בבית" בפקולטה עילית, או למצער "זר" פחות, אך לא כך היה. קל לשער מה הרגישו אלה שהגיעו לפקולטה לא דרך מרחבי-עילית כאלה, ועד כמה זרותם קיבלה משנה תוקף.

4 רק לימים, כאשר למדתי על הגותו של בורדייה, הבנתי שלכך הוא מתכוון בדברו על "הון תרבותי טבוע" (embodied cultural capital) – אחת משלוש צורותיו של ההון התרבותי. Pierre Bourdieu, *The Forms of Capital*, in HANDBOOK OF THEORY AND RESEARCH FOR THE SOCIOLOGY OF EDUCATION 241 (John G. Richardson ed., 1986) (להלן: *Forms of Capital*).

כאמור, העדפתי להימנע מכך בשל החשש ששוב תשוב אליי תחושת הזרות שפיעמה בי לכל אורך לימודיי.⁵ תחושה זו נבעה גם מכך שעל הפודיום הרביצו בנו תורה מרצים שבאו מנוף חיים אחר לגמרי מזה שלי – מרצים אשר לא פעם לא הבינו כלל את שאלותיי (אחד הרגעים המביכים ביותר היה כאשר שאלתי את אחד המרצים בקורס בתחום הקניין אם הכלל שאנו דנים בו רלוונטי גם לדירות "עמידר" – חברת השיכון הציבורי – שבהן גדלתי. הוא לא הכיר כלל את המושג, ביטל אותה באחת, וגיחך על עצם העלאת השאלה);⁶ מרצים שכאשר כבר העזתי ופניתי אליהם לא ענו לי באותה חביבות שהייתה שמורה אצלם לסטודנטים שבאו מה"שכונה" שלהם, ושאלתי את התקשיתי להתחבר אליהם ולהבינם עד הסוף.⁷ כך או כך, העדפתי להימנע מלהגיש בקשות נוספות למלגות, רק כדי שלא אחוש שוב שנמנעת ממני ההזדמנות השווה להתחרות עליהן.

ב. תחנה שנייה – מורה מן החוץ, 2000

לא אשכח את התדהמה שהתפשטה על פניו של פרופסור בכיר בפקולטה שבה התחלתי ללמד כמורה מן החוץ כאשר הבין שאיני מזרחי.⁸ שם משפחתי, צבע עורי, מצבי החברתי-הכלכלי, עיר המוצא שלי ותחום העיסוק שלי יצרו אצלו את הרושם המוטעה שאני כזה, אלא שאז, כך סיפר לי, בדיון שבו אושר קורס-הבחירה שלי ("זכויות חברתיות") הוא למד שאני... אשכנזי. "אלבשן? מה זה היה קודם?... אהה... חבל שלא ידעתי", אמר לי בפגישה מקרית במסדרון הפקולטה, "זה מסביר הרבה דברים שהפתיעו אותי כך. עכשיו אני מבין". לא ניסיתי לעמת אותו עם אמירותיו ולא ביקשתי הבהרות, אף שלא ירדתי למלוא פשרן: האם ה"מזרחיות" שלי לא נראתה לו "אותנטית" דייה או שמא לא התאמתי למערך האמונות שלו לגבי מיהו "מזרחי" משום שהייתי "חכם"/"טיפש" מדי, "רהוט"/"עילג" מדי, "מנומס" מדי או להפך? כך או כך, מאחר שהייתי באותם ימים בעמדת כוח נמוכה

5 תחושה שתימשך גם בשלבים הבאים, ובעיקר בעת ההגעה להתמחות בבית-המשפט העליון. על חוויה זו ראו יובל אלבשן **זרים במשפט – נגישות לצדק בישראל** 33–34 (2005).

6 לדוגמאות נוספות ראו יובל אלבשן "על נפקדות הצדק החברתי בחינוך המשפטי בישראל" **עלי משפט ג** 7 (2003).

7 ראו בהמשך על חשיבות זהותו של איש הסגל להצלחת הסטודנטים (like-you faculty).
8 אני עושה שימוש בביטוי "מזרחי" אף שאני מסתייג ממנו, בהיותו ביטוי ששימש את ההגמוניה ביישוב העברי להגדרה, לתיוג ולהשטחה של ציבור שלם ומגוון, יוצאי מדינות ערב, שרובם הגיעו דווקא מן המערב (המערב). לפי עזיזה כוזם, מקור הביטוי הוא בסימון יהודי מזרח אירופה על-ידי יהודי מרכז אירופה כ"יהודי המזרח" (אוסטיוודן) – מילת-גנאי שתארה יהודים פרימיטיביים. לדבריה, ביטוי-גנאי זה הועתק מאוחר יותר אל יהודי ארצות האסלאם. ראו עזיזה כוזם "תרבות מערבית, תיוג אתני וסגירות חברתית: הרקע לאי-השוויון האתני בישראל" **סוציולוגיה ישראלית** א 385 (1999). עם זאת, כדי שהדברים יהיו מובנים, אעשה שימוש בו.

מכדי להתמודד עם חבר סגל בכיר ורב השפעה כמותו, החלטתי לשתוק. גם לא זכרתי מאין פניו מוכרים לי.

הסבטקסט של אמירותיו היה ברור לי משום שתמיד קיבלתי יחס של מזרחי, וזאת אף שנולדתי למשפחה אשכנזית ותיקה. בנוף ילדותי, קצה רחוב אלי כהן בבתים על גבול מעברת ג'סי כהן בחולון, היו רוב שכניי מזרחים, ואני, בעל עור כהה כאמור, נהייתי אחד מהם מהר מאוד.⁹ דיברתי באותה שפה, התלבשתי באותה צורה וחוויתי כמותם אותה הפליה: סלקטורים בפתח מועדונים בתל-אביב סירבו לתת לנו להיכנס פנימה, כי היינו "חוב"תים שחורים";¹⁰ כאשר נשלחתי (בשלושה אוטובוסים מדי שבוע) ללימודי מחוננים אצל אריקה לנדאו ברמת-אביב, ביקשה ממני המורה בשיעור הראשון, לקול צחוקם של הילדים האחרים, להסיר את הגורמט שעל ידי, כי "זה לא מתאים לפה. פה באים ללמוד!", מה שכמובן גימד אותי והניא אותי מלהשתתף באופן פעיל בשיעורים בהמשך; כאשר נסעתי עם חברים לאילת לקראת הצבא, כינו אותנו נערים אחרים "ערסים", ואיימו "נעיף אתכם חזרה למדינות ערב שלכם". זה קרה פעמים רבות כל-כך במקומות רבים עד כדי כך שעד היום צרובה בגופי תחושת הדחייה שמציפה אותך ברגע שמסרבים להכניסך למקומות מסוימים, כאשר כל התור שמאחוריך משתתק וכולם נועצים בך עיניים. חלפו שנים לא-מעטות עד שהפסקתי להתכסות זיעה קרה כל אימת שנעמדתי בתור לאירועים שונים, מחשש ששוב לא תינתן לי זכות כניסה ושוב אמצא את עצמי בחוץ.¹¹

במובנים רבים צדק אם כן אותו פרופסור שתייג אותי כמזרחי – לא כמוצא אתני, אלא כמיקום במדרג החברתי-הכלכלי.¹² כפי שמציעה ליהי יונה, ניתן להבין את המזרחיות באופן סטרוקטורלי, ולמקם בלב הדיון את "מנגנוני ההסללה של מי שמזוהים בציבור

9 מחקרים לא-מעטים מאשימים את הטענה שצבע וגוון עור משפיעים על תגובות החברה כלפי אדם. תגובות אלו עשויות להפוך אותו בהקשר שלנו ל"מזרחי". השוו T. Joel Wade & Sara Bielitz, *The Differential Effect of Skin Color on Attractiveness, Personality Evaluations, and Perceived Life Success of African Americans*, 31 J. BLACK PSYCHOL. 215 (2005); Walter Allen, Edward Telles & Margaret Hunter, *Skin Color, Income and Education: A Comparison of African Americans and Mexican Americans*, 12 NAT'L J. SOCIOLOGY 129 (2000); Karletta M. White, *The Saliency of Skin Tone: Effects on the Exercise of Police Enforcement Authority*, 38 ETHNIC & RACIAL STUD. 993 (2015).

10 שם-גנאי שהיה מקובל אז לתושבי חולון ובתים.

11 ביני לביני אני תוהה בנוגע לשאלה ההפוכה מזו שלי: האם מזרחים עם נראות אשכנזית חווים הפליה, ובאיזה אופן? זאת, משום שמזרחיות כקטגוריה מפלה אינה מבוססת כמובן רק על גוון עור, אלא נובעת ממערכת של אמונות שמוחלות על כל פרט שמקושר לאותה קבוצה מופלית. אחד מהבוגרים שראיינתי במסגרת כניסתי לתפקיד הדקן (ראו בהמשך) – שהוא מזרחי עם מראה "אשכנזי" – חש שלמרבית הצער "לא נגרעו ממני חוויות חיים מבוססות-אפליה עקב כך, אלא שתצורתן הייתה חמקמקה ומתוחכמת יותר".

12 ליהי יונה "מעבר ל'מעבר לגן ולג'ונגל': על עלייתו של שיח ההבדל בתיאוריה המזרחית" *מעשי משפט* יא 77, 104 (2020).

הישראלי כמזרחים ומי שהוגזעו אל המזרחיות בטכניקות שונות.¹³ אכן, חוויות החיים המזרחיות שלי הובילו אותי יותר מפעם אחת לנקיטת "עמדה מוסרית" ו"עמדה פוליטית" מהסוג שיש הרואים אותן כמאפיינות את המזרחיות. רק אחרי כמה שבועות נזכרתי איפה פגשתי את אותו פרופסור רך-דיבור – הוא היה חלק מוועדת המיון למלגה הראשונה שניסיתי לקבל.

ג. תחנה שלישית – מנהל הקליניקות המשפטיות, 2006

כאשר שבתי לפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית בירושלים בשנת 2004 כמרצה בכיר ומנהל הקליניקות המשפטיות, תחושתי הייתה אחרת – טובה ונכונה יותר. השיח, שבעבר אופיין בהשתקת כל דיון בנושא,¹⁴ השתנה בד בבד עם עליית המודעות לרב-תרבותיות ולחובתה של האקדמיה להיות נגישה גם לאוכלוסיות שהודרו ממנה עד כה.¹⁵ אמת, עדיין לא נקלטו מזרחים בסגל הפקולטה, אבל לתחושתי, בקליטה שלי היה אפשר לזהות ערנות לנרטיבים השונים בחברה הישראלית ולנפקויותיהם בעולם המשפט. עם זאת, חשוב לציין שלמרות "נראותי המזרחית", כפי שהוסבר קודם, ייתכן שעובדת היותי מה שמכונה גי"א (גבר יהודי אשכנזי)¹⁶ הקלה את קליטתי.¹⁷ שמחתי גם לראות סטודנטים

13 שם, בעמ' 105.

14 ההשתקה נעשתה באמצעות טיעונים מסוגת "אכלו לי, שתו לי" – "תמיד להתלונן, תמיד להאשים אחרים, תמיד לא לקחת אחריות, תמיד לבכות: אכלו לי, שתו לי" (נחמיה שטרסלר "אכלו לי, שתו לי" הארץ 21.5.2010). מקור הביטוי בתפיסה שהחיילים ה"לא-טובים" הם בכינינים. רוביק רוזנטל מציין כי הביטוי "נולד בנוהל הצבאי שיש ללכת במסע לילי במימיות מלאות למניעת רעש. כאשר מימייה ריקה למחצה משקשקת מסביר החייל: 'שתו לי, ומכאן הביטוי התפתח לתירוץ גנרי'. ראו רוביק רוזנטל "הזירה הלשונית: מחסן הקלישאות של טראמפ" nrg 5.5.2017 bit.ly/2GAhouu.

15 ראו, למשל, רבאח חלבי, נאוה זוננשיין ואריאלה פרידמן "לשחרר את המדוכאים ואת מדכאיהם – מפגשי סטודנטים ערבים ויהודים באוניברסיטת תל-אביב" דיאלוג בין זהויות – מפגשי ערבים ויהודים בנוה שלום 113 (רבאח חלבי עורך, 2000).

16 המושג נטבע בכתיבה המקומית של הפמיניזם המזרחי כ"אבטיפוס לסדר הפטריארכלי הלבן ההגמוני". ראו קארין כרמית יפת "מזרחיות, מגדר ומשפט: על אזרחות אימהית ואימהות מזרחית בדיני הפל(י)ה" עיוני משפט מא 689, 771, ה"ש 307 (2019). כן ראו ויקי שירן "מזרחיות ואחרות" מצד שני 5–6, 26 (1996). במאמר זה המושג משמש מקבילה למושג האמריקאי WASPs (White Anglo-Saxon Protestants), אשר היו ועודם ההגמוניה השלטת בחברה האמריקאית. ראו WASP, in AUSTRALIAN MODERN OXFORD DICTIONARY (Frederick Ludowyk & Bruce Moore eds., 3rd ed. 2007). ביטוי מקומי דומה נוסף הוא "אחוס"לים" (ראשי-תיבות של אשכנזים, חילונים, ותיקים, סוציאליסטים ולאומיים). ראו ברוך קימרלינג קץ שלטון האחוסלים (2001).

17 מה-גם שלמרבה הצער החינוך המשפטי הקליני, שדרכו נכנסתי, נתפס בשעתו (ולמרבה הצער ממשיך להיתפס עד עצם היום הזה) כ"בן חורג" בפקולטות, מה שהופך אותו לדלת אחורית, אשר מטבעה פתוחה יותר לכניסת אוכלוסיות שמודרות מהכניסה הראשית. ראו

מזרחים רבים יותר מהלכים במסדרונות הפקולטה. אף שמספרם היה זעום ביחס לשיעורם באוכלוסייה, ואף שהיה עדיין ייצוגי-יתר ל"בנים של", ל"בנות של" ולדומיהם, היה נדמה לי שאנו בתחילתו של תיקון בכל הקשור להפליית המזרחים בתוככי הפקולטות למשפטים. לכן, כאשר התלבטנו אילו קליניקות משפטיות לפתוח במסגרת המרכז לחינוך משפטי קליני,¹⁸ הקדשנו קליניקות לטיפול בהפליית נשים (בעיקר נשים נסחרות), ערבים, יוצאי אתיופיה ועובדים עניים, ולא סברנו כי יש צורך בקליניקה ייחודית שתטפל במזרחים. להרגשתנו הייתה זו בעיה מטופלת שהזמן יעלימה לגמרי.

ואז נכנס לחדרי אחד הסטודנטים היותר-מבריקים בקליניקה לעריכת-דין קהילתית שניהלתי באותה עת. אף שהוא למד בספינת-הדגל של החינוך המשפטי, האוניברסיטה העברית, הוא לא הצליח להתקבל לראיונות להתמחות במקומות שהוא שאף להגיע אליהם. זה היה לא-מובן, משום שהיו לו ציונים טובים משל רוב בני מחזורו, היו לו קורות-חיים מרשימים (שכללו קצונה קרבית בצה"ל), והיו לו לא מעט יתרונות ביחס לאחרים. לאחר שדקן הפקולטה, פרופ' איל זמיר, התערב לטובתו באופן אישי ומשך בכמה חוטים, הוא זומן לריאיון ואף התקבל למשרד שבו חשקה נפשו – משרד שנחשב לאחד הטובים בישראל. אבל בעקבות החוויה הזו החלטתי לנסות לבדוק אם היה זה באמת שמו המזרחי שמנע ממנו כניסה לשלב המקדמי של הראיונות.¹⁹

הכנו שני מערכים של קורות-חיים זהים של סטודנט ממוצע שנבדלו זה מזה רק בשם. אחד מהם היה "בוזגלו", והאחר – "פרושנסקי".²⁰ אפילו השם הפרטי היה זהה. הרעיון לבחור סטודנט ממוצע, ולא דווקא מצטיין, נבע מהשאיפה לבדוק את המסה הגדולה של הסטודנטים, ולא את מה שקורה עם המצטיינים שביניהם, שכן המבחן האמיתי לשילוב בחברה הוא כידוע לא מה שקורה עם מתי המעט המעולים והחריגים לטובה, אלא דווקא מה שקורה עם הרוב. בפרפרזה על המשפט הידוע, המאבק לשוויון עדתי יסתיים כאשר מזרחים בינוניים יקבלו תפקידים שמקבלים כיום אשכנזים בינוניים.

שלחנו שמונים בקשות, והתוצאה הכתה אותנו בהלם: המועמד "בוזגלו" קיבל פחות ממחצית הזימונים שקיבל המועמד "פרושנסקי" – פחות ממחצית! המשכנו לבדוק זאת במשך שש שנים (עד 2010),²¹ והתוצאה לא השתנתה באופן משמעותי (ראו טבלה 1).

יובל אלבשן "ריח הגלימה כריח השדה" – על יעדי החינוך המשפטי הקליני" משפטים לד 455 (2004).

18 המרכז לחינוך משפטי קליני באוניברסיטה העברית מספק סיוע משפטי לאוכלוסיות מוחלשות ברחבי ירושלים באמצעות 11 קליניקות משפטיות (150 סטודנטים וצוות המונה 14 עורכי-דין). לפירוט נוסף ראו clinicallec.huji.ac.il.

19 לא אציין כאן את שמו, אך יובהר כי מדובר באחד השמות ה"מזרחיים" הבולטים ביותר, ממשפחת השמות "בוזגלו", "ביטון", "גבאי" ודומיהם.

20 שם משפחת סבי שהגיעה מפולין.

21 מאחר שהפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית בירושלים החלה להפעיל יריד השמה שנתי, שבמסגרתו המעסיקים מגיעים לראיין את הסטודנטים בפקולטה, היא הכתיבה במידה רבה את כללי המיון. בדרך זו מנעה הפקולטה הפליות מסוג זה. לפיכך העברנו את

טבלה 1 : מספרי הראיונות שאליהם זומנו המועמדים המדומיינים "בוזגלו" ו"פרושנסקי" והיחס ביניהם בשנים 2010–2005

שנה	שם מדומיין "בוזגלו" "פרושנסקי"	היחס בין "בוזגלו" ל"פרושנסקי"
2005	29 64	0.45
2006	23 50	0.46
2007	7 18	0.38
2008	5 12	0.41
2009	10 21	0.47
2010	8 13	0.61
ממוצע רב-שנתי		0.46

בממוצע רב-שנתי מספר הזימונים לראיונות שקיבל המועמד המדומיין "בוזגלו" היה רק 46% ממספר הזימונים שקיבל "פרושנסקי".²² דרך אגב, פער זה התגלה גם במשרדים שבהם השותף הממייך היה בעצמו מזרחי.²³ הממצא היה חד-משמעי וכואב. היה זה ביטוי נוסף – הפעם קרוב מאוד לעולמי – לעובדה שהפליית מזרחים עדיין אינה חלק מההיסטוריה, למרבה הצער, אלא חיה ובוועטת. זאת ועוד, בניגוד לטענה שעסקינן ב"שד" שכבר עבר מן העולם, שכן כיום קשה לדעת בכלל מי מזרחי ומי אשכנזי, מתברר כי עוורון צבעים זה הוא זכות-יתר של האשכנזי בלבד.²⁴ אם אתה נראה מזרחי כמו אותו סטודנט, ואם שמך "מרוקאי" בבירור, "תזכה" גם עתה לחוות אותה הפליה שכבר אינה קיימת לכאורה.

בקשותיהם של הסטודנטים המדומיינים למוסדות אחרים. מספר הזימונים פחת לגבי שני המועמדים, אולם הפער ביניהם נשמר ברובו.

22 מחקר זה אינו עומד באמות-המידה של מחקר אמפירי מקובל, וגם אינו מתיימר להיות כזה, אולם קל לראות כי הפער שולל באופן מובהק את ההשערה של העדר הפליה.

23 אין זה מפתיע. אחד ההסברים הנפוצים למצב מעין זה הוא הפנמת הדיכוי – תופעה שבה חבר מקבוצה הסובלת מדיכוי משתמש באותן פרקטיקות של דיכוי משום שהוא משלים עם זיהויה של אותה קבוצה כנחותה. הסבר אחר יכול להיות רצונו של אותו חבר להרחיק את עצמו מקבוצתו החברתית. הדבר דומה לתיאוריית ה-Queen Bee בפמיניזם. ראו בהקשר של האקדמיה Klea Faniko, Naomi Ellemers & Belle Derks, *The Queen Bee Phenomenon in Academia 15 Years After: Does It Still Exist, and If So, Why?*, 60 BRIT. J. SOC. PSYCHOL. 383 (2021).

24 על דוקטרינת עוורון-הצבעים בהקשר הגזעי האמריקאי וחולשותיה ראו Neil Gotanda, *A Critique of "Our Constitution Is Color-Blind"*, 44 STAN. L. REV. 1 (1991). ראו גם יוסי דהאן "הסכנה בעמדה של עיוורון הצבעים" **העוקץ** 15.1.2019 bit.ly/356D3nN.

ד. תחנה רביעית – דקן הפקולטה למשפטים, 2016

חלפו שנים, והנה הקריירה שעשיתי כעורך-דין קהילתי בסמטאות האחוריות של החברה הישראלית – בסיוע אנשים נפלאים מהאקדמיה²⁵ – לא רק העניקה לי תואר פרופסור, אלא אף הושיבה אותי בכיסא דקן הפקולטה למשפטים של הקריה האקדמית אונו.²⁶ למרות זאת, חוויית הזרות לא נשכחה ממני. לכן, ואף ששיערת כי הרבה השתנה בעשורים שחלפו מאז הייתי פרח משפטים, ביקשתי בכל-זאת לבדוק עד כמה אכן השתנו הדברים. לשם כך פעלתי בשני מישורים:

- א. ביקשתי לבדוק את זהותם של חברי הסגל הקבוע (סגל פנים) בפקולטות למשפטים בארץ. הקפדנו על בדיקת הרכב הסגל לאורך חמש-עשרה שנים (2002–2017) מתוך הבנה שתהליכי הקליטה של סגל פנים הם ארוכים, ואין זה הוגן להיצמד רק לתמונת המצב הנוכחית.²⁷
- ב. ביקשתי לשמוע את חוויות הלימוד של בוגרי פקולטות למשפטים במוסדות שונים שהגיעו מקבוצות שהודרו עד עתה מהאקדמיה ואשר סיימו את לימודיהם בין 2005 ל-2015. זאת, כדי ללמוד מנסיונם ומתחושותיהם כסטודנטים בפקולטה. לשם כך ניהלתי שיחות ארוכות עם קרוב לחמישים בוגרים כאלה – רובם בקבוצות של שמונה ומיעוטם לבד – ואת רישומי העליתי על הכתב.

חשוב לי להעיר כי איני מתכוון להידרש להערכת בדיקות אלו במונח המקובל של מחקרים אמפיריים, כנהוג במאמרים שזו תכליתם העיקרית, אלא רק לפרט את ממצאיהן המובהקים, משום שאלה השפיעו עליי בעת גיבוש תוכניות העבודה²⁸ והתוכנות המוצגות בהמשך.

1. הייצוג המזרחי בקרב סגלי הפקולטות למשפטים

25 בראשם (לפי סדר אלפביתי) פרופ' אהרן ברק, פרופ' רות גביון ז"ל, פרופ' איל זמיר, פרופ' דודי שוורץ, פרופ' פנחס שיפמן ופרופ' רון שפירא. רובם עונים על הגדרת גי"א, אך לכל אורך חייהם המקצועיים פעלו כראוי ועשו שימוש בכוחם כדי לתקן את המעוות ולקדם אוכלוסיות מודרות. לא למותר לציין שאנוכי הדוגמה השולית ביותר לעניין זה.

26 הפקולטה למשפטים של הקריה האקדמית אונו היא הפקולטה הגדולה ביותר בישראל, אשר פועלת בחמישה קמפוסים. חזונה הוא להנגיש את ההשכלה המשפטית, ודרכה את המקצוע המשפטי, לאוכלוסיות אשר עד עתה הודרו מהם – מוסלמים, חרדים, יוצאי אתיופיה, דור ראשון להשכלה ואנשי הפריפריה. הקריה האקדמית אונו היא מכללה פרטית שאינה מתוקצבת. על משמעותו של מאפיין זה אעמוד בהרחבה בהמשך.

27 את מרכז פרס לא כללנו בבדיקה זו משום שבית-הספר למשפטים הפועל בו נפתח רק בשנת 2011.

28 ראו פירוט בחלק האחרון.

על-מנת לעמוד על הייצוג המזרחי באקדמיה, ביקשתי לבדוק, להשוות ולנתח את הנתונים של סגלי ההוראה במוסדות הלימוד המשפטיים השונים במדינת-ישראל.²⁹ לשם כך נאספו נתונים על-אודות סגל הפנים בבתי-הספר למשפטים בישראל לאורך חמש-עשרה שנים (2002–2017).³⁰ הנתונים פולחו לפי כמה חתכים: מגדר, לאום, עדה³¹ ומקום הדוקטורט. בחרנו מאפיינים אלו משום שבמקרה הישראלי קשה לנתק בין סוגיית הגיוון האתני והמגדרי לבין שאלות של ריבוד כלכלי, וההנחה המקובלת היא שיש ביניהן מתאם (ברמה כלשהי).³² יתרה מזו, על-מנת להימנע מהתייחסויות מהותניות לקבוצות חברתיות בישראל, בחרנו לבחון את מיקומם החברתי של קבוצות אלו, ובאמצעות זאת לזהות ולבקר את המנגנונים המייצרים מדרגים אלו.³³ למרות ההלימה (החלקית), חשוב לציין כי למגוון יש משמעות נוספת, מעבר להצבעה על הפליה (סמויה) על רקע אי-שוויון כלכלי. על-פירוב האוכלוסיות המודרות הן גם אוכלוסיות מושתקות, וההגוונה מעניקה לקולותיהן לגיטימציה.³⁴

למרבה הצער, תמונת המצב הייתה גרועה מזו שצפיתי. כפי שעולה מתרשים 1, ממוצע חברי הסגל המזרחים עמד על 12%. יותר מזה, בחלק מהמוסדות, ביניהן האוניברסיטה

29 לממצאי המחקר המלא, אשר נערך על-ידי צוות בראשות ד"ר שאול שארף, ראו יובל אלבשן "סטודנטיות מעראבה, מרצים מתל אביב" קרית המשפט יב (צפוי להתפרסם ב-2021). המאמר כולל ממצאים רבים מעבר לנושא המזרחי, בעיקר בנוגע לנוכחותם/נפקדותם של נשים, ערבים, יוצאי אתיופיה וחרדים באקדמיה המשפטית בישראל.

30 בממוצע רב-שנתי היו בכל שנה בתקופה זו 357 חברי סגל פנים בקולטות למשפטים בישראל. התחלופה (המועטה יחסית) במהלך חמש-עשרה השנים שנבדקו העמידה את מספר הנסקרים הכולל על 448. האחוזים חושבו כמובן על בסיס המספר הכולל. להסברים נוספים ראו המאמר המלא, שם.

31 לפי הסקר האירופי החברתי (ESS), "מזרחי" או "אשכנזי" מוגדר כמי שלפחות אחד מארבעת סביו וסבותיו נמנה עם עדה זו ואף לא אחד מהם משתייך לעדה האחרת. בדקנו זאת הן לפי מאגרי הגנאלוגיה היהודיים (בעיקר הודות לשירות המוצע על-ידי חברת My Heritage) והן בעזרת תחקירנים שהתחקו אחר קורות החיים ושם האם של חברי הסגל. בכל מקרה של ספק ב"מזרחיותו" של החבר/ה, הוא נספר ככזה. עוד יודגש כי גם ס"טים נספרו כמזרחים, אף שהם אינם עונים באמת על הגדרת המזרחיות שבה עסקינן (ואף שבאקדמיה המשפטית הישראלית היה מספר לא-קטן של ס"טים ביחס לשיעורם באוכלוסייה הכללית, ביניהם גם מודלים לחיקוי, כגון פרופ' גד טדסקי, פרופ' אוריאל פרוקצ'יה, פרופ' רות גביוון ועוד).

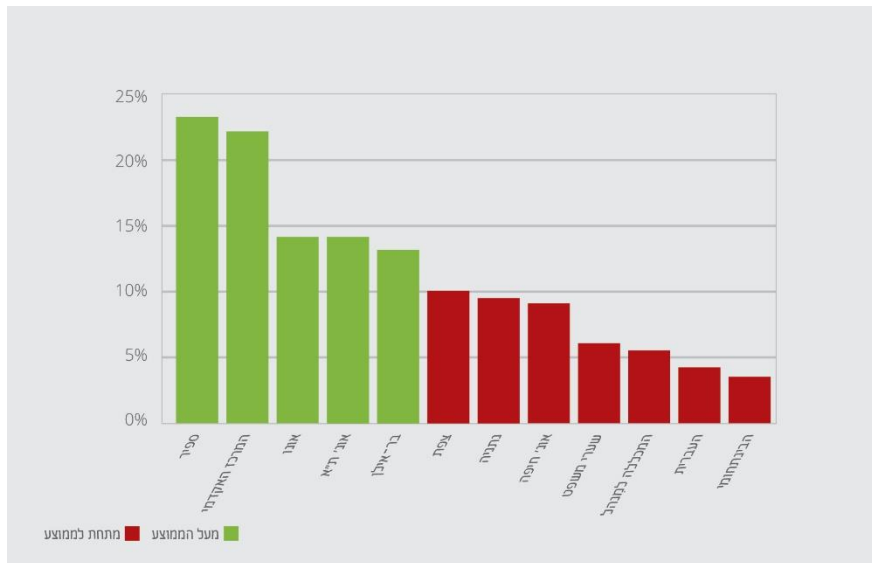
32 למן הקמת המדינה התקיים קשר בין מוצא למעמד (משה הרטמן וחנה אילון "מוצא ומעמד בישראל" מגמות כא 124 (1975)), אולם לדעת חוקרים רבים, "גידולם של הפערים החברתיים-כלכליים בחברה הישראלית גרם לכך שהשפעת המעמד גדולה היום מבעבר. אפשרות אחרת להסבר היא הקשר הקיים בין עדה (כקבוצה ולא כבודדים) למעמד". יעל אנוך ויואב רודניקי **מבוא לסוציולוגיה – יחידות 7–8** 31 (2002).

33 ראו, למשל, יונה, לעיל ה"ש 12.

34 Julie Dolan, *The Senior Executive Service: Gender, Attitudes, and Representative Bureaucracy*, 10 J. PUB. ADMIN. RES. & THEORY 513 (2000); IRIS MARION YOUNG, INCLUSION AND DEMOCRACY 18–36 (2000).

העברית, הנחשבת כאמור ספינת-הדגל של החינוך המשפטי בישראל, שיעור חברי הסגל ממוצא מזרחי עמד סביב 5% ואף פחות מזה.

תרשים 1: אחוז המזרחים מקרב כלל חברי הסגל בפקולטה למשפטים בשנים 2002–2017

בשילוב הפער המגדרי, שקיים עדיין (המחקר גילה כי אחוז הנשים מקרב כלל חברי הסגל בפקולטה עומד בממוצע על 40%), מצאנו כי יש עדיין ייצוג-יתר מובהק לגיי"א – גברים יהודים אשכנזים. מנקודת-המבט של מחסור למדנו שבאקדמיה המשפטית יש תת-ייצוג למזרחים.³⁵ שיעורם באקדמיה המשפטית נמוך במידה משמעותית משיעורם באוכלוסייה. בשל העובדה שעסקינן במספרים נמוכים מדי לתיקוף, לא בדקנו שוליות מצטלבת (intersectionality),³⁶ קרי, מוחלשות בתוך קבוצות המיעוט (למשל, נשים מזרחיות או עניים מזרחים). עם זאת, ממחקרים קודמים בהקשרים דומים עולה כי מצבן של התת-קבוצות המוחלשות בתוך הקבוצה המוחלשת גרוע במידה משמעותית מזה של

35 התת-ייצוג היה מובהק אף לגבי ערבים. בהקשר זה הממוצע היה 5%, ויש מוסדות שבהם מספר חברי הסגל הערבי קטן מאחוז מגוון זה (אוניברסיטת תל-אביב, אוניברסיטת בר-אילן, המרכז הבינתחומי הרצליה והמרכז האקדמי למשפט ולעסקים). למרבה החרפה, יש אף מוסדות שבהם לא היה ולו חבר סגל ערבי אחד (!) – המכללה האקדמית ספיר, המרכז האקדמי שערי מדע ומשפט, האקדמית נתניה והמכללה למנהל.

36 תיאוריית השוליות המצטלבת בוחנת את יחסי-הגומלין וההבניה ההדדית של שוליות והדרה חברתיים בנקודת ההצטלבות שבין השתייכות לקבוצה מופלית אחת לבין השתייכות לקבוצה מופלית נוספת. להסבר ראו: Kimberlé Crenshaw, On Intersectionality: Essential Writings (2017).

הקבוצה המוחלשת בכללותה.³⁷ כך, למשל, פרופ' יפעת ביטון מציינת (ביחס לשנת 2011) כי "במדורג האקדמי הגבוה ביותר – הסגל האקדמי באוניברסיטאות המחקר – ... מגיע ייצוגם של מזרחים ל-9% בלבד, ושל נשים מזרחיות לכחצי אחוז. ייצוג נמוך זה עוד יורד בעשרות אחוזים בפקולטות הנחשבות יוקרתיות יותר מבחינה מדעית-אקדמית. על רקע זה אין זה מפתיע לגלות כי רק כ-6% מסגל האקדמיה המשפטית בישראל מורכב ממזרחים ומזרחיות (ובמספרים: 19 מתוך 316). אצל נשים הופך נטל זה למכביד במיוחד, וכך שיעורן של פרופסוריות ממוצא מזרחי באוניברסיטאות בישראל הוא רק 3% מכלל הפרופסוריות".³⁸ ניתן להניח שמצב דברים זה לא השתנה בצורה ניכרת.

רמת התתייצוג של מזרחים באקדמיה המשפטית בישראל, כפי שנמצאה בבדיקתנו, העציבה אותי, משום שעולם המשפט הישראלי עבר לכאורה תהליכי הגוונה מרשימים למדי בעשור האחרון.³⁹ בבתי-המשפט, בפרקליטות המדינה, במשרדי הייעוץ המשפטי השונים ואפילו בחברות עריכת-הדין הפרטיות כבר נמצאים מזרחים לא-מעטים. אמת, נוכחות זו עדיין אינה נטולת אפיון מפלה, שכן המזרחים משתכרים פחות מעמיתיהם (וזאת לרבות במגזר הציבורי), וכפי שממצאי המחקר שערכו פרופ' נטע זיו, ד"ר תמר קריכלי-כץ ופרופ' איסי רוזן-צבי מגלים, המקצוע המשפטי עודנו מרובד בהלימה עם הריבוד בחברה הישראלית, ויש בו משמעות לקטגוריות של מגדר, מוצא אתני, לאום ומעמד.⁴⁰ ובכל-זאת, בכפוף לכל ההסתייגויות הללו, היה עצוב לגלות שבמקום להיות חיל-החלוצין פורץ הדרך, האקדמיה משתרכת מאחורי שאר מוסדות הקהילה המשפטית מבחינת שילוב מזרחים בה.

ממצא נוסף, שהתקבל כאשר בדקנו את מקום כתיבת הדוקטורט של חברי הסגל, עשוי להסביר את התתייצוג הזה.

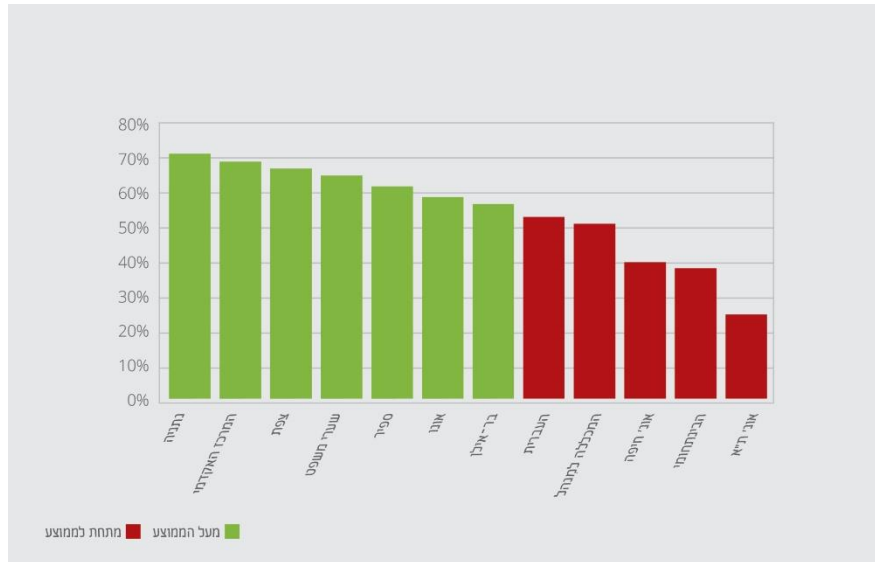
תרשים 2: אחוז חברי הסגל שעשו דוקטורט בישראל

37 משום שהן סובלות מ"הפליה כפולה". בהקשר זה ראו אפרת בן שושן גזית אפליה מרובה: **נשים בשוק העבודה – סקירה משווה** (מרכז ידע, נשים ומגדר בישראל, 2018).

38 יפעת ביטון "מזרחים במשפט: האיין כ"ש" **משפטים** מא 455, 459-460 (2011) (להלן: ביטון "מזרחים במשפט"). ביטון מתבססת, בין היתר, על ישראל בלכמן "דוח מחקר: על ההרכב האתני של אוניברסיטאות המחקר בישראל" **תיאוריה וביקורת** 33, 191 (2008). כפי שמציינת ביטון, "המחקר קובע שגם במעבר מדרגה אקדמית רגילה לבכירה מוצאם המזרחי של המרצים הוא גורם מעכב". ביטון, שם, ה"ש 8.

39 משרד המשפטים **העסקה שוויונית ורבגונית במשרד המשפטים – דו"ח מצב** (2016); נציבות שירות המדינה **דוח הוועדה לקידום נשים בשירות המדינה** (2014); גיא לוריא "גיוון אנושי בפרקליטות וברשות השופטת: המקרה של המיעוט הערבי" **פרלמנט** 79 (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2017); אלון חספר "שופטי מערכת: עלייתה של הבירוקרטיה השיפוטית ומשמעותיותה" **מעשי משפט** יא 167 (2020); אלון חספר "מקום ליד השולחן: על ההרכב החברתי והמקצועי של מערכת השפיטה בישראל" **מחקרי משפט** לג (צפוי להתפרסם ב-2021).

40 נטע זיו, תמר קריכלי-כץ ואיסי רוזן-צבי "החלום ושברו – דפוסי אי-שוויון וריבוד בקרב בוגרי משפטים בישראל בפתח המאה העשרים ואחת" **מעשי משפט** ט 99 (2017).

אנו רואים שככל שאנו עולים במדרג האקדמי,⁴¹ מוצאים פחות ופחות חברי סגל שעשו את התואר השלישי שלהם בישראל. בניכוי חברי סגל מדורות קודמים⁴² שנמנים עדיין עם סגלי הפנים, נטייה זו מובהקת אף יותר. כאמור, אפשר שכאן טמונה הסיבה לתת-ייצוג של מזרחים. נסיעה לחו"ל לשם דוקטורט ו/או פוסט-דוקטורט עולה ממון רב (גם למי שמצליח לקבל מלגות) ולכן לא תמיד אפשרית למי שהגיע מחוסר משאבים.⁴³ נוסף על כך, היא קשה יותר למי שלא הצליח, בשל זרותו מלכתחילה, לבנות את "קורות-החיים האידיאליים" ליצירת הקשרים הנחוצים ולקבלת מלגות. לאלה מבין המועמדים שכבר הקימו משפחה, הדבר הוא בגדר משימה בלתי-אפשרית כמעט.

ההיסטוריה של החינוך המשפטי בישראל תומכת בהשערה זו. עד לפתיחת המכללות הלא-מתוקצבות בשנות התשעים הצליחו מזרחים מעטים בלבד להתקבל ללימודי המשפטים באוניברסיטאות. מהפכת המכללות פתחה את השערים לרווחה לפני אוכלוסייה זו, אולם אז הוגבהו המחסומים שהוצבו בפניהם לקידום. כעת לא הספיק

41 חשוב להבהיר כי בעיניי הפקולטות במכללות אינן פחותות-ערך מאלה שבאוניברסיטות-המחקר. להפך, לגבי דידי הן מאתגרות את שמרנותן של האוניברסיטאות ומנגישות את האקדמיה לקבוצות שהודרו ממנה עד כה. אולם לטובת רשימה זו אניח כי האוניברסיטאות נחשבות מבוקשות יותר מאשר המכללות.

42 שבהם עשיית תואר שלישי בארץ הייתה שכיחה, מקובלת ואף רצויה.

43 על המשמעויות הכלכליות של הפער בין אשכנזים למזרחים ראו צליל אלוני וזאב קריל מובילות בין-דורית בשכר בישראל – השוואה בינלאומית ובין קבוצות אוכלוסייה (אגף הכלכלן הראשי, משרד האוצר, 2017).

דוקטורט, אלא נדרש כזה שנכתב מעבר לים (או למצער פוסט-דוקטורט בחו"ל).⁴⁴ האפשר שהפיכת הנסיעה לחו"ל לאבן-בוחן יצרה מסננת אשר מרחיקה את כל מי שנולד הרחק מההגמוניה, ובכלל זה את המזרחים? נשוב לכך בהמשך.

תוצאות המחקר, שפורסמו בעיתון *The Marker*,⁴⁵ הניבו תגובות רבות, כפי שהיה אפשר לצפות. כולן, ללא יוצא מן הכלל, התרכזו רק בנושא המזרחי. באופן מדהים, איש לא הגיב על התוצאות העגומות שהתקבלו לגבי הערבים⁴⁶ או לגבי הנשים (אשר אף-על-פי שמצבן טוב בהרבה מזה של המזרחים, עדיין רחוקות מלהיות מיוצגות כשיעורן באוכלוסייה הכללית). רבים מהמגיבים, אנשי מחקר מהשורה הראשונה, התריסו ברשתות השונות נגד הבדיקה מלכתחילה של הנושא. "כיצד ניתן היום לקבוע מי מזרחי ומי אשכנזי?", כתב אחד מהם, "הנכד שלי הוא מארבע עדות שונות, אז מה הוא? אין זה מחקר. זו דמגוגיה ארכאית!". מגיב אחר ציין את הנזק שמחקר כזה מחולל דווקא למזרחים שהשתלבו בסגל, שכן הוא מציג אותם כמי שהתקבלו בחסד, ולא בזכות, ובכך פוגע בהם. היה מי שתהה: "האם הציפייה היא שוועדת הקבלה תברר אם אב המועמד היה פועל טקסטיל או אימו הייתה פרופסורית?" ודקן לשעבר של פקולטה באחת האוניברסיטאות הגיב כי "אני לא יודע עד היום מאיזו עדה חברי הסגל שלי. אצלי מכתובה רק המצוינות ולא מעניין אותי אם הוא מרוקאי או אנגלי".

קל לענות על תגובות אלו, משום שהן ממחזרות את טיעוני המתנגדים להעדפה מתקנת במסגרת הוויכוח שמתנהל בנושא זה בחמישים השנים האחרונות במשפט המערבי.⁴⁷ באשר לטיעון הראשון לעיל, אין בעיה מתודולוגית לקבוע גם כיום מיהו מזרחי ומיהו אשכנזי, כשם שאין בעיה לקבוע מי נחשב אפרו-אמריקאי ומי לא, ומי נחשב יהודי ומי לא, אף שרבים – למרבה השמחה – כבר "מעורבים". כפי שהובהר קודם,⁴⁸ אנחנו הגדרנו מזרחי כמי שלפחות אחד מארבעת סביו וסבותיו נמנה עם עדה זו ואף לא אחד מהם

44 הדבר נכון גם באשר לכתובת הדוקטורט בארץ: מלגת קיום מוענקת רק לסטודנט שיקדיש את מלוא (או עיקר) זמנו ללימודים, ולא יעבוד. מלגות אלו הן קטנות לרוב, ואינן מאפשרות לישראלי הממוצע להתקיים. וכך שוב רק מי שמגיע עם משאבים מביתו יכול ליהנות מהם, מה שמשפיע ישירות על יכולתם של חסרי אמצעים להשתלב ולהתקדם בעולם המחקר האקדמי.

45 טלי חרותי-סובר "גברים אשכנזים שלמדו בחו"ל: כך נראים המרצים למשפטים בישראל" *TheMarker* 14.12.2017 www.themarker.com/career/1.4703517. השוו רויטל חובל "המתמחה המועדף על בית המשפט העליון: גבר יהודי, בוגר העברית או ת"א" *הארץ* 29.6.2015 www.haaretz.co.il/news/law/premium-1.2670988.

46 שמצבם גרוע לא פחות מזה של המזרחים, שכן שיעורם הממוצע הארצי הוא פחות מ-5% (!), ויש מוסדות, כאמור לעיל בה"ש 35, שבהם לא היה ולו חבר סגל פנים ערבי אחד. לפירוט ולדין ראו חרותי-סובר, שם.

47 ראו, למשל, את מאמרו המכונן של תומס סואל, מתנגד אפרו-אמריקאי חריף להעדפה מתקנת, אשר מצוטט עד היום: Thomas Sowell, "Affirmative Action": A Worldwide Disaster, COMMENTARY MAG. (Dec. 1989), bit.ly/3mG1Dli.

48 ראו ה"ש 31.

משתייך לעדה האחרת, וזאת לפי הסקר האירופי החברתי (ESS).⁴⁹ באשר לטיעון השני לעיל, שלפיו מחקר כזה עלול לחזק את "תסמונת הנחיתות" הן אצל כל מזרחי מצליח והן אצל שותפיו האשכנזים, שכן הם מרגישים שהראשון הגיע להישגיו רק בחסד, ולא בזכות,⁵⁰ טיעון זה נדחה מהטעם שתחושה זו ממילא מוטמעת הן בקבוצה המוחלשת והן בקרב ההגמוניה, ולכן אין כאן מחיר נוסף לשלם, אלא רק רווח.⁵¹

באשר לטענה כי אין לצפות שוועדות הקבלה יבררו על ההיסטוריה המשפחתית של המועמדים שלהם, כי ברור זה כשלעצמו יפגע בשוויון, ההיתממות כאילו הבחירה נעשית באופן עיוור לעברם ולמוצאם המשפחתי של המועמדים מקוממת. הקבלה לסגל אינה נעשית בצורה אנונימית לאחר ששמות המועמדים נמחקו מפרסומיהם. להפך, זה חלק מהבדיקה. לכן, כאשר מגיע מועמד ממשפחה מוכרת – למשל, משפחה שהיא חלק מהעילית המשפטית, האקדמית או העסקית – כולם יודעים בכירור את העובדה הזו. הוא "בן של" חבר, קולגה או דמות ציבורית מוכרת אחרת, ומידע זה משוקלל, מדעת או לא מדעת. האם על רקע זה אפשר להעלות פתאום קושי לגבי הציפייה שהוועדה תברר מה עושים הוריהם של המועמדים שמשפחתם אינה מוכרת לחברי הוועדה, וזאת על-מנת שיוכלו להעריך את הפוטנציאל העתידי של המועמדים לנוכח הדרך שעשו עד כה? נו, באמת.

התגובה שהבהירה לי יותר מכל עד כמה עצימת העיניים בנושא זה עודנה קיימת הייתה זו שטענה כי מחקר כזה מייצר ציפייה מהאקדמיה לסלול עבורם דרך גם אם הדרך בה בחרו אינה מאפשרת להם להתחרות כשוים מול מועמדים אחרים. אשוב ואבהיר: אין מדובר כאן בבחירה חופשית של אדם, ואין עסקינן בתחרות אמיתית בין בני-אדם. מדובר בדיוק בתופעות הפוכות. עסקינן באנשים שנולדו לנוף חיים ששלל מהם הנאה ממגוון אפשרויות שזמינות למי שנולד במקום אחר. הא ותו לא. ההבדל ביני לבין חבריי לשכונה, אשר רובם המוחלט לא סיימו בגרות משום שלא הלכו לתיכון עיוני, לא נבע מכך שאני חכם יותר או משום שבחיתי בחירה טובה יותר מהם לצעוד בדרך ה"נכונה". ההבדל נבע מכך שגדלתי במשפחה שהייתה אומנם ענייה במשאבים, ובמובנים רבים קשת-יום, אבל הגיעה מהאליטה, ועל-כן היה ברור אצלנו שחייבים בגרות עיונית ותואר אקדמי כדי להתקדם בחברה, ואילו הם קיבלו מידה פחותה של הדרכה הורית בלימודיהם, ספרים היו נגישים להם פחות, והם סיימו בתי-ספר טובים פחות. זה קרה לא בגלל חוכמתנו, אלא בגלל ההון התרבותי והחברתי שהיה לנו כחלק מהרקע שממנו הגענו. לא בחרנו בכך, כשם

49 כאמור, במחקר ספציפי זה, בשל מספר הנבדקים הלא-גדול, כללנו בקבוצת ה"מזרחים" נבדקים נוספים כמפורט לעיל בה"ש 31.

50 לטיעון זה בנוגע להפליה מתקנת של אפרו-אמריקאים בארצות-הברית ראו Morris B. Abram, *Affirmative Action: Fair Shakers and Social Engineers*, 99 HARV. L. REV. 1312 (1986).

51 ראו עוד יורם רבין "העדפה מתקנת בארצות-הברית: עלייתה, ירידתה ועלייתה?" **העדפה מתקנת והכחשת ייצוג בישראל** 89 (ענת מאור עורכת, 2004); אילן סבן וסקוט סטריינר "על שני סוגים של 'ייצוג הולם': מסגרת תיאורטית, הדוגמה הקנדית והשוואה ראשונית לישראל" **עבודה, חברה ומשפט** יא 247, 250 (2005).

שחבריי לא בחרו בדרך ההפוכה. לכן תחרות ביני לבינם אינה תחרות אמיתית בין אנשים שעשו בחירות שונות. בדיוק כפי שאמר הנשיא לינדון ג'ונסון בשעתו,⁵² צריך להיות ברור לנו שאין כאן תחרות אמיתית כשם שברור לנו שאין תחרות אמיתית בין שני רצים אם אחד מהם היה כבול במשך שנים ושחרר רק עתה מאזיקיו, בעוד שהאחר צבר בזמן זה נסיון ריצה רב.

תגובת הדקן שהוא אינו יודע מה המוצא העדתי של חברי הסגל שלו, וכן תגובות נוספות כמותה, לימדו לא רק על עוורון-צבעים, אלא גם על עצימת עיניים מכוונת. נושאים אלו יידונו בהמשך. בשלב זה אזכיר רק את דבריו הנודעים של השופט Harry A. Blackmun בפרשת *Bakke*:

In order to get beyond racism, we must first take account of race. There is no other way. And in order to treat some persons equally, we must treat them differently.⁵³

לסיכום, עצם העובדה שרק הנושא המזרחי הוא שהטריד את המגיבים הרבים מקרב חברי הסגל וחברותיו מלמד עד כמה הפצע עודנו מדמם, ועד כמה ההכחשה וההשתקה נוכחות עדיין. מכל התגובות הכי העציבו אותי תגובות ההסכמה של חברות סגל וחברי סגל אשר תמכו בממצאים, שיתפו בתחושותיהם אבל טענו שאם יאמרו זאת בגלוי – יכולע להם. הפחד שלהם להיחשף הוא אחד הסממנים לדכאנות שקיימת עדיין באקדמיה המשפטית, במיוחד בכל הקשור לבעיות הנובעות מהעבודה באקדמיה עצמה.⁵⁴

2. ההשראות והתחושות של הסטודנטים המזרחים

כאמור, כחלק מתהליך כניסתי לתפקיד הדקן נפגשתי עם כמה קבוצות מיקוד של בוגרי פקולטות למשפטים שהגיעו ממגזרי אוכלוסיות שהודרו עד כה מההשכלה המשפטית ואשר סיימו את לימודיהם בין 2005 ל-2015. ביקשתי ללמוד מנסיונם ומתחושותיהם. ביניהם היו, מטבע הדברים, גם מזרחים ומזרחיות רבים.

עשיתי זאת משום שאף-על-פי שהסטודנט הממוצע מגיע לאקדמיה הישראלית כאשר הוא בוגר ומגובש יחסית למקביליו בעולם, זוהי פגישתו הראשונה עם המקצוענות בכלל ועם זו המשפטנית בפרט. משכך, מוריו משפיעים על עיצוב דרכי החשיבה שלו כמו-גם על הפיסת המקצוע שלו. הדמויות המקצועיות שניצבות מולו מהוות מודל לחיקוי, בין אם

52 ראו את הציטוט בפתח מאמר זה מתוך דברים שנשא הנשיא ג'ונסון בשנת 1965.

53 *Regents of the University of California v. Bakke*, 438 U.S. 265 (1978). להרחבת פועלו של השופט Blackmun בתחום ההעדפה המתקנת ראו LINDA GREENHOUSE, BECOMING JUSTICE BLACKMUN: HARRY BLACKMUN'S SUPREME COURT JOURNEY 133 (2006).

54 בהקשר זה ראו תמר אלמוג ועוז אלמוג כל שקרי האקדמיה 15 (2020).

במודע ובין אם לאו.⁵⁵ בדמותם, בערכיהם, בזהותם, במי שהם ובמה שהם מביאים לכיתה – המורים למשפט (law teachers) והמחנכים לצדק (justice educators)⁵⁶ משמשים לתלמידיהם מודל לחיקוי.⁵⁷ התלמידים יכולים לא לבחור בדרכם, הם יכולים להתנגד למעשיהם ולתפיסת-עולמם, אך אין הם יכולים לא להיחשף אליהם ולא לשקול את משנתם. מכאן שגיוון של סגל הפקולטה למשפטים משמעו הצגה מלאה ונכונה יותר של חוויית החיים הכללית והמשפטית – הצגה אשר כוללת מספר רב של נקודות-מבט על המשפט ועל החברה שהוא בא לשרת. ברור שככל שיאכלסו את האקדמיה המשפטית אנשים ונשים ממספר רב יותר של רקעים שונים וחוויית חיים שונות, כן יוצבו בפקולטות מודלים לחיקוי רבים יותר לבחירתם של פרחי המשפט, ובמקביל תורחב מניפת תחומי המחקר, על שלל סוגיו ונושאו.

מעבר לגיוון בתחומי המחקר, בתפיסות-העולם ובערכים המועברים, סגל מגוון יבטיח חוויית לימוד טובה יותר בפקולטות לכלל הסטודנטים. נקל לדמיין את ההבדל בחוויית הלימוד כאשר המרצה לדיני אכיפת חיובים גדל במשפחה של חייבים והמושג "חקירת יכולת" מוכר לו כחווייה מאיימת משנות ילדותו, כאשר המרצה לדיני עבודה הוא בן לעובדת קבלן מעוטת זכויות, כאשר שיעור בדיון פלילי יועבר על-ידי פרופסורית יוצאת אתיופיה שחוותה על בשרה שיטור-יתר או כאשר הדיונים בשיעור משפט חוקתי יתנהלו בניצוחו של מרצה ערבי. אין ספק שהשונות תוביל להקשרי למידה שונים ולהצפת בעיות-אמת בחברה הישראלית. נוסף על כך, אך ברור הוא שמהלך כזה יסייע בשירוש סטריאוטיפים ודעות קדומות.⁵⁸

Mieke Lunenberg, Fred Korthagen & Anja Swennen, *The Teacher Educator as a Role Model*, 23 TEACHING & TCHR. EDUC. 586 (2007); R. Patrick Solomon, *Race, Role Modelling, and Representation in Teacher Education and Teaching*, 22 CAN. J. EDUC. 395 (1997).

56 להבחנה בין שני המושגים ראו יובל אלבשן "בעקבות תבוסת הרוח באושוויץ: מהוראת המשפט לחינוך לצדק" **עלי משפט** ד 35 (2005).

57 Uvanney Maylor, *'They Do Not Relate to Black People Like Us': Black Teachers as Role Models for Black Pupils*, 24 J. EDUC. POL'Y 1 (2009); Kevin N. Rask & Elizabeth M. Bailey, *Are Faculty Role Models? Evidence from Major Choice in an Undergraduate Institution*, 33 J. ECON. EDUC. 99 (2002).

58 המחשה של טענות אלו הוא הקורס "דיני נזיקין" בהוראת פרופ' יפעת ביטון. אף שמדובר ב"שדה משפטי דוקטרינרי... המועבר במסגרת של קורס חובה רב-משתתפים", החליטה ביטון להפעיל "פרקטיקות הוראה ביקורתיות אשר תחשופנה את מיקומו החברתי [של התחום הנזיקין], ותטמענה את ההשלכות שיש למיקום זה לא רק על הריבוד החברתי, אלא גם על דוקטרינות מרכזיות בדיני הנזיקין". לדברי ביטון, "לנוכח המערך הקפיטליסטי המובהק והמוטמע של דיני הנזיקין, הנתפסים כא-פוליטיים, הוספתי אל מערך השיעורים את הביקורת הפמיניסטית-חלוקתית, המבקשת לראות בהם כלי המשמש לשינוי חברתי-שווינוני". באמצעות אימוץ גישה ביקורתית זו, דווקא בדיני הנזיקין בעלי ההטיה הקפיטליסטית, הבהירה ביטון לתלמידיה כמה "פוטנציאל ממשי לצמצום פערים בחלוקת הרווחה הכללית" טמון בתחום זה אם רק יפעלו לממשו. יפעת ביטון "ללמד נזיקין מבלי לגרום נזק" **מעשי משפט** ט 195, 195, 198 (2017) (להלן: "ללמד נזיקין").

חשוב להבהיר כי אין הכוונה שמרצה שמגיע מרקע כלשהו מחויב לעסוק במצוקות המאפיינות את החיים באותו רקע. לגיטימי לחלוטין שהוא יעסוק בתחומים אחרים, ולא יציף את הרקע שממנו הוא מגיע אם הוא חש שאין הוא רוצה לעשות כן. עם זאת, חשוב לברר מדוע הוא נוהג כך. פרופ' קנג'י יושינו, מהפקולטה למשפטים ב-NYU, מספר בספרו המכונן COVERING⁵⁹ כי גם לאחר שקיבל את זהותו ההומוסקסואלית השונה והפסיק להסתירה מעמיתיו, וגם לאחר שמעמדו באקדמיה היה יציב, הוא נמנע עדיין מלכתוב על נושאים גאים והשקיע מאמצים על-מנת לא לאפשר לזהות המינית שלו לבלוט ולהשפיע על "מקצועיותו" – פעולה שהוא מכנה "כיסוי" ומבקרה.

החשיבות של הצבת מורים מסוג אחר מתחדדת על רקע העובדה שרוב החינוך המשפטי בישראל הינו שמרני עדיין, במובן זה שהוא מסייע להמשך קיומה של השיטה המדרגית, אשר בישראל נלווים אליה מאפיינים אתניים מובהקים.⁶⁰ כפי שכתב פרופ' דנקן קנדי מבית-הספר למשפטים בהרווארד לפני כמה עשורים,⁶¹ "מכיוון שסטודנטים מאמינים למה שנאמר להם, במפורש ובמרומוז, על העולם שאליו הם נכנסים, הם מתנהגים באופנים שמגשימים את נבואות המערכת לגביהם ולגבי עולם זה... [הם] צועדים באופן פעיל בתלם שנשלל עבורם ואף חורשים בו עמוק יותר, כשהם מעניקים לכול זה מעטה של הסכמה וטוויים 'שיתוף פעולה' לתוך סיפור חייו של כל אחד מהם."⁶² באופן זה, לפי קנדי, גם אותם סטודנטים שמגיעים למקצוע מתוך שאיפה לתקן את השיטה ולשנותה מתומרצים לראות את מצב הדברים הנוכחי כנתון, ולנסות להשתלב בו באופן שיהפוך גם אותם בעתיד לחלק מהשיטה המדרגית והלא-הוגנת.⁶³ באופן דומה, גם פרופ' דניאל מרקוביץ, מבית-הספר למשפטים של אוניברסיטת ייל, סבור כי "הלימוד בפקולטות-עילית מכשיר את הסטודנטים לעמוד בפני הדחף לפעול לפי 'האינטרסים האותנטיים המזורזים' שלהם לטובת עיצובם כמשרתי מטרות שנקבעו באופן חיצוני על-ידי המערכת המריטוקרטית."⁶⁴

59 KENJI YOSHINO, COVERING: THE HIDDEN ASSAULT ON OUR CIVIL RIGHTS (2006).
 60 ראו, למשל, מחקר עדכני שמצא כי שיעור האקדמאים בקרב אשכנזים בני הדור השלישי גבוה פי 1.5 משיעור האקדמאים בקרב המזרחים בני אותו דור: Yinon Cohen, Noah Levin - , Mizrahi-Ashkenazi Educational Gaps in the Third Generation, 59 RES. SOC. STRATIFICATION & MOBILITY 25 (2019).
 61 Duncan Kennedy, Legal Education as Training for Hierarchy, in THE POLITICS OF LAW: A PROGRESSIVE CRITIQUE 54 (David Kairys ed., 3rd ed. 1998).
 62 דנקן קנדי "חינוך משפטי כהכשרה להיררכיה" מעשי משפט ט 17, 17 (2017).
 63 שם. אף שהמאמר נכתב לפני שנים רבות, נדמה שהמצב לא השתנה באופן ניכר.
 64 DANIEL MARKOVITS, THE MERITOCRACY TRAP: HOW AMERICA'S FOUNDATIONAL MYTH FEEDS INEQUALITY, DISMANTLES THE MIDDLE CLASS, AND DEVOURS THE ELITE STEPHEN J. McNAMEE & ROBERT K. MILLER, JR., THE מבווא ל- (2019). 67. ראו גם את המבווא ל- MERITOCRACY MYTH (3rd ed. 2014).

המחקרים מלמדים גם כי תחושת הביטחון של הסטודנט מתחזקת אם על הפודיום ניצבים אנשים שדומים לו ואשר באו מאותה סביבת גידול.⁶⁵ סטודנטים בני מיעוטים שלמדו אצל סגל מרקע דומה לזה שלהם הצליחו יותר בלימודים, ונמצא גם שסגל מגוון מוביל לעלייה בשיעור השלמת התארים של סטודנטיות וסטודנטים מקבוצות מיעוט.⁶⁶ מחקר כמותני נוסף מצא שכאשר קורס מועבר על-ידי מרצה אישה, גוברת נטייתן של סטודנטיות לבחור בו.⁶⁷ מחקר אחר מצא כי בקרב נשים ומיעוטים, לשיעור הקורסים בחוג המועברים על-ידי חברי סגל "כמוך" ("like-you faculty") יש השפעה חיובית של ממש על הנטייה לבחור באותו חוג.⁶⁸

הדברים עלו גם בקבוצות המיקוד: "אני המקרה הטיפוסי" של בן לשני הורים מרוקאים חסרי השכלה – הגעתי עם פערים משמעותיים מבחינת מיומנויות אקדמיות" אמר א',⁶⁹ "בכל מקום שנתקלתי במרצה מזרחי, אפשר לומר שהבנתי טוב ומהר יותר". כך העידו גם רבים אחרים. לכן לא הופתעתי כאשר כל המשתתפים המזרחים בוגרי הפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית – כולם ללא יוצא מן הכלל (!) – ציינו את פרופ' יפעת ביטון כמי ששינתה להם את חוויית הלימוד. הם הדגישו את "צבע עורה השחום" (כך במקור – 'א'), את שם משפחתה, את אופן דיבורה הלא-מתנצל ואת העובדה שהיא לימדה קורס-חובה כגורמים שסייעו להם לחוש ביטחון במזרחיותם.⁷⁰ "סוף-סוף עמדה על הבמה מישהי שדומה לי", אמרה ת'. "בזכותה לא פרשתי מהלימודים", ציין א'. העובדה שביטון, שהגיעה מקרית-מלאכי, עסקה גם בנושא המזרחי במחקריה ובפעילותה הציבורית חיזקה עוד יותר את גאוותם. ר' סיכמה זאת כך: "אני זוכרת את הפעם הראשונה שפגשתי בה כסטודנטית. הקשבתי לכל מילה ולא האמנתי שקיימת מישהי כזאת – אישה שנראית כמוני וכמו האחיות שלי, מקרית-מלאכי, דור ראשון להשכלה גבוהה, מזרחית ופמיניסטית שלא מתנצלת, מסתכלת לפערים ישר בלבן של העיניים, ובאומץ-לב גם מנסה לפתור אותם... השראה".

באופן דומה, גם אם מובהק פחות, עלה שמו של ד"ר ברק אתירם⁷¹ בקרב בוגריה המזרחים של הפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב. הם ציינו את שמו אף שהיה

65 Solomon, לעיל ה"ש 55.

66 Anthony Lising Antonio et al., *Effects of Racial Diversity on Complex Thinking in College Students*, 15 PSYCHOL. SCI. 507 (2004).

67 Eric P. Bettinger & Bridget Terry Long, *Do Faculty Serve as Role Models? The Impact of Instructor Gender on Female Students*, 95 AM. ECON. REV. 152 (2005).

68 Rask & Bailey, לעיל ה"ש 57.

69 השמות המלאים שמורים במערכת.

70 ליתרונות הפדגוגיים בהקשר זה (כגון תחושת הביטחון העצמי והמוגנות של הסטודנטים לתת ביטוי לתובנותיהם בכיתת הלימוד) ראו הדיון אצל ביטון "ללמד נזיקין", לעיל ה"ש 58.

71 ד"ר ברק אתירם הוא דור ראשון להשכלה גבוהה, וזאת אף שסביו עלו מתימן לישראל בשנת 1929. אני מציין זאת במפורש, ברשותו, כתשובה לכל הטוענים כי ההבדל הוא בין ותיקים לחדשים, ולא בין אשכנזים למזרחים.

רק מורה מחליף בקורסי-חובה ולימד קורס-בחירה אחד בנושא תובענות ייצוגיות. ד', אחת הסטודנטיות בקורס האחרון, סיפרה כי "כשהוא נכנס לכיתה בשיעור הראשון, סטודנטית שישבה בשורה הראשונה שמחה והודתה לו שסוף-כל-סוף שולחים מישהו לתקן את המזגן בכיתה. ד"ר אתירם ענה לה בחיוך שאין בעיה, אבל רק אחרי שיסיים את ההרצאה. זה הרס אותי. היה כל-כך ברור שהם לא האמינו שמישהו שנראה כמוהו יכול להיות המרצה ועוד בקורס מסחרי כזה...". לאחר-מכן, בהמשך הקורס, כאשר סיפר להם ד"ר אתירם שאמו מנקה בתים והוא גאה בכך, "הרגשתי לראשונה משוחררת לספר שגם אימא שלי עבדה הרבה שנים בנקיון בתים של אחרים", ציינה מ', "עד אז לא דיברתי עליה בכלל, כאילו היא אינה קיימת. גם ככה הייתי חריגה בנוף שם".

נדמה לי שאין זה מפתיע. מדובר בשני מרצים שמזרחיותם בוהקת למרחוק – הן בשל צבע עורם, הן בשל שמם, הן בשל צורת דיבורם והן בשל הנושאים שהם עוסקים בהם.⁷² אין ספק שהם עונים על הגדרת like-you faculty, בניגוד לחברי סגל מזרחים אחרים שמזרחיותם – מבחירה או לא מבחירה, מדעת או לא מדעת – מוצנעת.⁷³ דרך אגב, בעקבות השיחות עם הבוגרים נזכרתי בפרופ' מנשה שאוזה ז"ל, שלימדני "דיני משפחה" בתואר הראשון. הוא היה המרצה היחיד שנראה לי מוכר – במראה, במוצא, במבטא העיראקי הכבד ובבדיחותיו. היה זה גם השיעור שבו השתתפתי יותר מאשר בכל שיעור אחר, וכאמור, לא במקרה.

3. הסללת מזרחים לפקולטות למשפטים במכללות

אחת הנקודות העיקריות שהזדקרו מייד לעינינו כאשר ניתחנו את השיח שהתקיים בקבוצות המיקוד היא שאותם מרצים מזרחים שצוינו שוב ושוב על-ידי בוגרי אותן אוניברסיטאות כמורים מעולים (מבין כלל חברי הסגל) וכמודלים לחיקוי אינם חברי סגל פנים באותם מוסדות, אלא משמשים בהם מורים מן החוץ. חלקם היו במקביל חברי סגל פנים במכללות (מיעוטם במכללות הציבוריות המתוקצבות ורובם במכללות הפרטיות שאינן מתוקצבות). דווקא כמי שגאה להיות חלק ממהפכת המכללות הפרטיות למשפטים, אשר זה עשרים וחמש שנים מנגישות את ההשכלה המשפטית – ודרכה את עולם המשפט – לאוכלוסיות שלמות אשר עד אז הודרו מהם, ברור לי שמימית הגיוון הייתה אמורה להיות דווקא במסגרת תפקידן של הפקולטות הציבוריות, הממומנות מתקציבי המדינה. לכן הסללת מרצות ומרצים מזרחים מהפקולטות הציבוריות למכללות, ובעיקר לאלה הפרטיות – לכאורה בשם המריטוקרטיה, שעוד תידון בהמשך – היא בעייתית, ולא רק

72 משיחות שערכתי עם חברי סגל ממוצא מזרחי שהגיעו לעמדות בכירות באקדמיה המשפטית, לרבות כאלה עם נראות מזרחית, הם הודו (וחלקם אף הכו על חטא) כי לא העזו לעסוק בנושאים הקשורים למזרחיותם, וכי הקפידו לא לאתגר את התמות המרכזיות של האקדמיה המשפטית בארץ.

73 אין כאן חלילה בדל של ביקורת כלפי מי שבוחר להצניע את זהותו האתנית. ברור מאליו שלכל אדם יש זכות לכתוב את סיפור חייו כרצונו.

בשל השפעתה על מיעוט הסטודנטים המזרחים שזקוקים לאותם חברי סגל "כמוך" ("like-you faculty").

ההסללה מונעת מהם לא רק יתרונות כלכליים שמסופקים על-ידי האוניברסיטאות,⁷⁴ אלא גם סוגי הון רבים שנחוצים לשם התקדמותם בעתיד. למי שאינו באוניברסיטה יהיו פחות מיומנויות⁷⁵ וקשרים⁷⁶ שיאפשרו לו דריסת-רגל בבמות הפרסום הנחשבות יותר, ואז הוא ייחשב ראוי פחות לקידום וחוזר חלילה. מאחר שגם הפעולה באקדמיה המשפטית, כמו בכל זירה כוחנית, מחייבת ידע, מיומנות ויכולת לפענח קודים כדי לנצלם לצורך התקדמות בסדר המדרגי,⁷⁷ הסללה זו מהווה אסטרטגיה לשימור אופן "חלוקת ההון" באקדמיה המשפטית.⁷⁸ מעבר לסוגי ההון שכבר נזכרו, אין ספק שהפקולטות למשפטים באוניברסיטאות מעניקות כבוד, מעמד ויוקרה מתוקף העובדה שהן משווקות את עצמן ונתפסות כנעלות על שאר הפקולטות למשפטים.⁷⁹ בדרך זו, ובהינתן העדר ניעות חברתית מספיקה, המבנה המעמדי של אותה הגמוניה נוכחית באקדמיה המשפטית משתמר⁸⁰ ומשתעתק.⁸¹ אפשר שזו הסיבה לכך שחברי סגל לא-מעטים בפקולטות למשפטים במכללות השונות מקפידים לצרף לפרסומיהם תארים שמקשרים אותם לפקולטות למשפטים באוניברסיטאות ("מרצה בכיר במכללת... ומורה מן החוץ באוניברסיטת...").⁸² במובנים אלו ההסללה מרחיקה את המרצים המזרחים מקבלת הון

74 המדינה היא שממנת את המוסדות הציבוריים, להבדיל מהמוסדות הפרטיים, ובשל כך ברוב המוסדות הפרטיים קרנות המחקר העומדות לרשות חברי סגל הפנים קטנות מאלה של המוסדות המתוקצבים, בין היתר בגלל התפיסה שהמוסדות הפרטיים הם יותר בגדר מוסדות הוראה, ולא מוסדות מחקר כמו המוסדות המתוקצבים. ראו נאוה בן-צבי, אלעזר כוכבא וזאב צחור **השכלה גבוהה במחשבה שניה – המכללות** (מוסד שמואל נאמן, 2002); "ייעודן של אוניברסיטאות המחקר בישראל" (ועדת המשנה ליחסי-גומלין בין האוניברסיטאות לחברה, הוועדה לעתיד האוניברסיטה המחקרית, האקדמיה הישראלית למדעים וות"ת, 2002); ש' הרשקוביץ **מקומן של אוניברסיטאות המחקר במערכת ההשכלה הגבוהה המתרחבת בישראל** (המועצה להשכלה גבוהה – הוועדה לתכנון ותקצוב, 2007).

75 DAVID SWARTZ, *CULTURE AND POWER: THE SOCIOLOGY OF PIERRE BOURDIEU* 125 (1997).

76 על הבעייתיות בשיפוט עמיתים ראו Alex Csiszar, *Peer Review: Troubled from the Start*, 306 NATURE 532 (2016).

77 Bourdieu, *Forms of Capital*, לעיל ה"ש 4.

78 Jochen Dreher, *The Social Construction of Power: Reflections Beyond Berger/Luckmann and Bourdieu*, 10 CULT. SOCIOLOGY 53 (2016).

79 Pierre Bourdieu, *The Economics of Linguistic Exchanges*, 16 SOC. SCI. INFO. 645 (1977).

80 Andrew Sayer, *Class, Moral Worth and Recognition*, 39 SOCIOLOGY 947 (2005).

81 Simon Gunn, *Translating Bourdieu: Cultural Capital and the English Middle Class in Historical Perspective*, 56 BRIT. J. SOCIOLOGY 49 (2005).

82 ANTHONY GIDDENS, *MODERNITY AND SELF-IDENTITY* 65 (1991).

סימבולי, וזה כשלעצמו מרחיקם עוד יותר ממקורות הון אחרים.⁸³ כך ממשיך להישמר אי-השוויון, וכל זה מתרחש במערכת שמתיימרת לספר לעצמה שהיא פועלת באופן שוויוני. מכאן החשיבות של העלאת המודעות לנושא⁸⁴ והמשך המאבק על חלוקת ההון התרבותי והסימבולי באקדמיה המשפטית באופן שוויוני יותר.⁸⁵

הסללה זו מצטרפת לדעה המקובלת שרוב הסטודנטים המזרחים, במיוחד אלה שהם דור ראשון להשכלה, גודשים את המכללות שאינן מתוקצבות,⁸⁶ וכי נוכחותם במכללות המתוקצבות פחותה, לא כל שכן באוניברסיטאות. אני משתמש בלשון מסתייגת ובזהירות בניסוח "הדעה המקובלת", משום שעד היום קשה מאוד לקבל נתונים מהלמ"ס, מהמל"ג או ממוסדות ההשכלה הגבוהה השונים בנושאים אלו. בתואנות מתואנות שונות, כל הבקשות למידע שמוגשות בנושא זה נדחות.⁸⁷ הדבר מביך במיוחד משום שמוסדות אקדמיים שמתהדרים בפתיחות, בחשיפת ידע ובחתיירה לאמת שתונגש לכל נוהגים כאחורני הארגונים הלא-שקופים בכל מה שקשור אליהם פנימה. בהקשר שבו עסקינן

Susan A. Dumais, *Cultural Capital, Gender, and School Success: The Role of Habitus*, 83
75 SOCIOLOGICAL EDUCATION 44 (2002).

84 ברור שהאקדמיה אינה אחראית לכך שההון התרבותי, אשר יסודותיו נרכשים כבר בשלב מוקדם יותר של החיים, נעדר מנוף חייהם של המזרחים, אולם עליה להכיר בכך שהיא עצמה מהווה גורם רב עוצמה התורם לשימור המדרג האתני והמעמדי, ולכן עליה להילחם בהסללה זו כדי לאפשר בעתיד – גם אם לא בזה הקרוב – יתר שוויון.

85 DAVID JAMES & MICHAEL GRENFELL, *BOURDIEU AND EDUCATION: ACTS OF PRACTICAL THEORY* (1998).

86 בפקולטה למשפטים של הקריה האקדמית אונו בדקנו זאת במהלך השנים האחרונות. כך, למשל, בשנת הלימודים תש"ף, מתוך 1,053 הבוגרות והבוגרים שסיימו את לימודיהם, 712 הם דור ראשון להשכלה אקדמית; 591 מתגוררים בפריפריה הגיאוגרפית בישראל; 315 היו מעל לגיל ארבעים (מתוכם 48 שהיו מעל לגיל שישים); 175 הם גברים חרדים; 113 הם גברים ערבים; 93 הן נשים ערביות; 89 הן נשים חרדיות ו-15 הם גברים ונשים יוצאי אתיופיה. בשנת הלימודים תשע"ט, מתוך 1,124 הבוגרות והבוגרים שסיימו את לימודיהם, 727 הם דור ראשון להשכלה אקדמית, 608 מתגוררים בפריפריה הגיאוגרפית בישראל; 249 הם מעל לגיל ארבעים; 142 הם גברים חרדים; 113 הן נשים חרדיות; 96 הם גברים ערבים; 72 הן נשים ערביות ו-14 הם גברים ונשים יוצאי אתיופיה. כל הנתונים מפורסמים באתר הפקולטה לעיון הציבור.

87 ראו בהקשר זה את תיאור קשייה של ביטון בעריכת מחקרה – ביטון "מזרחים במשפט", לעיל ה"ש 38, בעמ' 459–460, הערה 10 (ההדגשה במקור):

המחקר לא כלל פנייה ישירה לכלל חברי וחברות הסגל בפקולטות השונות, וזאת בשל התנגדות או חוסר שיתוף פעולה שבאו לאחר פנייה בעל פה ובכתב אל חלק מהם. חוסר שיתוף הפעולה הצפוי בעניין הוא שהוריד את תוחלת התועלת שבניהול מחקר יקר וממושך בנושא. כאן אפשר לומר שמדובר בתופעה חברתית של סירוב לשותף פעולה במחקרים מסוג זה, ואף באזהרה מפני תוצאותיהם המסוכנות.

לתיאור דומה של קשיי המחקר באוניברסיטאות ראו גדי יאיר ודידי שמאס "הטיה עדתית אל מול ניטרליות חברתית באוניברסיטאות – השלכות על מדיניות העדפה מתקנת לסטודנטים יוצאי אסיה וצפון אפריקה" *העדפה מתקנת והבטחת ייצוג בישראל* 495, 497 (ענת מאור עורכת, 2004). אלה רק מקצת דוגמאות.

הדבר חשוב אף יותר משום שהאקדמיה רואה בעצמה גוף נטול פניות בזכות אותו עוורון־צבעים נטען (טיעון שרבים מטילים בכלל ספק במוסריותו).⁸⁸ אלא שהעדר השקיפות הזה מוכיח כי אין מדובר בעוורון־צבעים, אלא בעצימת עיניים כלפי גוני הצבע הברורים שצובעים את תמונת המצב, ככל שזו נגלית למרות הקשיים שהמוסדות מערימים על כל מחקר שמנסה לבדוק את הנושא.

נדמה שעצימת עיניים מכוונת זו נובעת מכך שהמזרחיות בהקשרים אלו קוראת תיגר לא רק על התפיסה העצמית של האקדמיה כגוף שמבקש לנהוג לפי כללי השוויון הראויים, אלא משום שהיא מאתגרת את התמות המרכזיות של האקדמיה כמקום שמקדם צדק ואשר חבריו – בניגוד לגורמי מחקר בתעשייה או בעולם המשפט הפרטי – משתמשים בזכויות־היתר שלהם (חופש המחקר, חופש הביטוי האקדמי וכיוצא בהם) לא כדי לְמַרְב את רווחיהם האישיים, אלא לשם שמיים ועל־מנת להגן על זכויותיהם של אלה שנעדרים כוח להגן על עצמם אל מול גורמי הכוח בשיטה הכללית.⁸⁹ מעבר לקושי בקבלת ביקורת, ברור (וטבעי) שההתעקשות על עצימת עיניים זו וסיכול כל מחקר בנושא נובעים גם מכך שגיוון מחייב ויתור אישי מצד אלה שהחזיקו במוקדי הכוח באקדמיה על המשך שליטתם בהם. המחשה של דברים אלו ניתן למצוא באחד המחקרים היחידים שנעשו בנושא. ד"ר מוטי גיגי, עינת יהודה, ד"ר סיגל נגרו־רון וד"ר תמי רזי פרסמו לאחרונה מחקר על הגיוון העדתי, הדתי והגיאוגרפי של סגל הפנים ושל תלמידיהם במכללה האקדמית ספיר, שהיא מכללה ציבורית מתוקצבת.⁹⁰ התוצאות לא יפתיעו כל מי שמסתובב בקמפוסים השונים בישראל: כ־70% מחברי הסגל הם אשכנזים, 19% מזרחים ו־2% ערבים. מבחינת המיקום הגיאוגרפי, 70% מחברי הסגל מגיעים מהמרכז ומירושלים, ורק 27% מגיעים מהדרום. בקרב הסטודנטים המצב הפוך כמעט. יותר ממחצית הסטודנטים מגיעים מהדרום, ורק 41% מגיעים מהמרכז. אולם כאשר בודקים את החוג למשפטים, שנתפס כחוג יוקרתי, מגלים שרוב התלמידים מגיעים מהמרכז. לפי החוקרים, מדובר בתלמידים שלא יכלו

88 ראו, למשל, Guy-Uriel E. Charles, *Affirmative Action and Colorblindness from the Original Position*, 78 TUL. L. REV. 2009 (2004). המאמר מנתח את פרשת *Grutter v. Bollinger*, 539 U.S. 306, 123 S. Ct. 2325 (2003). טענתו היא שהחלטת בית־המשפט העליון של ארצות־הברית לדחות את הטענה כי החוקה היא עיוורת־צבעים נכונה, ולכן סיווגים על בסיס גזע עשויים להיות חוקתיים כשלעצמם. באמצעות שימוש בעקרונות מוסריים, המאמר מראה שביית־המשפט צדק בדחותו את העיקרון של עוורון־צבעים. עוד ראו Nancy DiTomaso, Rochelle Parks-Yancy & Corinne Post, *White Views of Civil Rights and Equal Opportunity: Colorblindness, Qualifications, and Quotas* (2002), available at https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=320361.

89 בהקשר זה ראו DEREK BOK, *UNIVERSITIES IN THE MARKETPLACE: THE COMMERCIALIZATION OF HIGHER EDUCATION* (2003); JENNIFER WASHBURN, *UNIVERSITY, INC.: THE CORPORATE CORRUPTION OF HIGHER EDUCATION* (2005).

90 מאחר שהנהלת המכללה האקדמית ספיר סירבה לספק נתונים ולשתף פעולה עם המחקר, בדקו החוקרים בעצמם מאין הגיעו אותם חברי סגל פנים ותלמידיהם. ראו מוטי גיגי, עינת יהודה, סיגל נגרו־רון ותמי רזי **גוונים באקדמיה: מגוון לאומי, אתני, מגדרי ומרחבי בקרב הסגל והסטודנטים במכללה האקדמית ספיר – דו"ח מחקר** (2020).

להתקבל לאוניברסיטאות במרכז אבל ציוני הפסיכומטרי והבגרות המשוקללים שלהם עדיין טובים בהרבה מהמוצעים בפריפריה. וכך, לדבריהם, בחוג זה הפריפריה של המרכז משתלטת על המרכז של הפריפריה, ומכאן שאין מדובר במכללה "דרומית" שמעצימה את תושבי הדרום, אלא במכללה שממוקמת אומנם בדרום אבל מעצימה דווקא את תושבי המרכז שהיו רחוקים מרחק נגיעה מקבלה לאקדמיות באזוריהם.⁹¹

ה. עצירה במסע לטובת דיון

"משטר הצדקה" הוא מונח שטבעו הסוציולוגים הצרפתים פרופ' לוק בולטנסקי ופרופ' לורן תבנו לתיאור תהליכי החשיבה המניעים אנשים לספק משמעות והצדקות לפעולותיהם כדי לשמר סדר חברתי כלשהו.⁹² במילים אחרות, משטר הצדקה הינו מערכת תפיסתית הנוצרת כדי להצדיק פעולה או פרקטיקה כלשהי שהינה שנויה במחלוקת, דהיינו, להסבירה ולמסגר אותה בצורה המצביעה על הצורך בה. משטרי הצדקה אינם דומים לתהליכי הדחקה פסיכולוגיים או לתודעה הכוזבת המרקסיסטית, מכיוון שהם אינם מבקשים להעלים או להתעלם מהקונפליקט העולה, אלא מבקשים להצדיקו בצורה חד-משמעית ופשטנית, בטענה כזו או אחרת.⁹³ פרופ' יהודה שנהב ופרופ' יוסי יונה מציגים כדוגמה למשטר הצדקה בהקשר גזעני את מדיניות התיוג האתני ("פרופייילינג", אפיון גזעי) בבירוקים בטחוניים.⁹⁴ גם אם היא נדרשת מבחינה אבטחתית במסגרת הדאגה לבטחון הציבור, וגם אם היא "מקצועית" לחלוטין, עדיין שימוש במדיניות זו מחייב פרקטיקה שהינה גזענית מעצם הגדרתה: צורת הבדיקה נגזרת ממוצאו של הנבדק. משבוססה ההכרה במימד הגזעני של המדיניות, טוענים שנהב ויונה, יש לשאול את השאלה המוסרית: האם גזענות זו לגיטימית? לשיטתם, גם אם התשובה חיובית (וייתכן שכן), אין בכך כדי לבטל את המימד הגזעני הקיים במדיניות זו, ויש לעשות כל שניתן כדי לצמצמו. בהמשך לכך נבחן גם אנו את מנגנון הקליטה והקידום האקדמי כמשטר הצדקה.⁹⁵

הלכה למעשה, מודל הקליטה והקידום האקדמי מבקש להעניק משרות הוראה וקביעות לאותם מרצים שעמדו בתבחינים (קריטריונים) של פרסום מחקרים בבמות

91 ש.ס.

92 Luc Boltanski & Laurent Thevenot, *The Sociology of Critical Capacity*, 2 Eur. J. Soc. THEORY 359 (1999).

93 LUC BOLTANSKI & EVE CHIAPPELLO, *LE NOUVEL ESPRIT DU CAPITALISME* (1999); ERVING GOFFMAN, *FRAME ANALYSIS: AN ESSAY ON THE ORGANIZATION OF EXPERIENCE* (1974).

94 יהודה שנהב ויוסי יונה "מבוא: גזענות מהי?" *גזענות בישראל* 13, 38 (יהודה שנהב ויוסי יונה עורכים, 2008).

95 ברק מדינה ואילן סבן "זכויות האדם ונטילת סיכונים: על דמוקרטיה, תיוג אתני ומבחני פסקת ההגבלה (בעקבות פסק דין חוק האזרחות והכניסה לישראל)" *משפטים* לט 47 (2009).

אקדמיות (לפי מדרוגן),⁹⁶ של השגת מענקים למחקרים, ופחות מזה של הוראה. אין ספק שהמודל נועד לקדם את ערך המצוינות במחקר האקדמי, לרבות היכרות עם הוראה ומחקר במוסדות מובחרים מעבר לים.⁹⁷ עם זאת, כמו במקרה שהציגו שנהב ויונה, גם כאן אין

96 יש לציין שסוגיית קידומו ופיתוחו של המשפט הישראלי לא הייתה זרה לוועדות השונות שבנו את מדדי כתבי-העת, שמטרתם להכווין חוקרים במציאת במה מתאימה לפרסומיהם. ועדות אלו דנו בקונפליקט שבין תפקידה של האקדמיה הישראלית בפיתוח המשפט הישראלי לבין תפקידה בקידום הידע התיאורטי ובהשאת תרומה לעולם המשפט בכללותו. הוועדה ששקדה על מדד ירושלים של האוניברסיטה העברית, שנחשב מרכזי בארץ, שקלה את האפשרות לפרסם שני דירוגים נפרדים לכתבי-עת משפטיים – בעברית ובאנגלית – אולם בסופו של דבר הוחלט לדרג את כתבי-העת יחדיו (מה שמחיל על כתבי-העת הישראליים אמות-מידה בלתי-אפשריות). הסיבה לכך היא שהוועדה לא רצתה שישתמע מהדירוג הנפרד שכתבי-העת בעברית נחותים מאחיהם הלועזיים. הוועדה שבנתה את מדד כתבי-העת של אוניברסיטת בר-אילן קיבלה החלטה הפוכה, ויצרה דירוג מיוחד ועצמאי לכתבי-עת עבריים, מה שיקדם לדברי הוועדה במות איכותיות לפרסום מחקרים ומאמרים, שיובילו לפיתוח המשפט הישראלי. האוניברסיטה העברית בירושלים **דין וחשבון של הוועדה להכנת מדד ירושלים לכתבי-עת במשפטים** (2012); אוניברסיטת בר-אילן **דין וחשבון של הוועדה לבחינת דרוג כתבי עת במשפטים – מדד בר-אילן** (2016).

97 המדידה העיקרית, הן מבחינת המשאבים המושקעים בה והן מבחינת המתודולוגיה, היא המדידה הבינ-אוניברסיטאית. זו נערכת על-ידי כמה מדדי דירוג אקדמיים, אשר המרכזי והמוערך מביניהם הוא מדד ה-ARWU, הידוע בכינויו "מדד שנגחאי". ציונו של המוסד האקדמי נקבע במדד זה לפי הפרמטרים הבאים: מספר הבוגרים ואנשי הסגל שזכו במדליית פילדס ובפרס נובל, מספר החוקרים שפרסמו מאמרים שצוטטו בהרחבה, מספר המאמרים של אנשי הסגל שפורסמו בירחונים בולטים ודירוגם במאגרי המידע המרכזיים (Nian Cai Liu & Ying Cheng, *Academic Ranking of World Universities: Methodologies and Problems*, 30 HIGHER EDUC. EUR. 127 (2005)). לצד דירוג זה, שנחשב מרכזי ומשפיע ביותר, גם דירוגים בין-לאומיים מוערכים נוספים מודדים את המוסדות האקדמיים בעיקר לפי איכות ההוראה (יחס בין סגל לתלמידים, סקר איכות הוראה וכולי) ואיכות המחקר (כפי שמחבטא במספר הפרסומים בכתבי-עת אקדמיים יוקרתיים, בהכנסות המוסד מהמחקר ובמספר הציטוטים של מאמרים שפורסמו). ראו, למשל, RANKINGS AND ACCOUNTABILITY IN HIGHER EDUCATION: USES AND MISUSES 26 (P.T.M. Marope, P.J. Wells & E. Hazelkorn eds., UNESCO Publishing 2013). הנקודה החשובה לענייננו היא שבכל מדד מרכזי חלק נכבד מהדירוג (50%–60%) מוקדש למספר הפרסומים, לאיכותם ולציטוטים.

מעבר למדידה הבינ-אוניברסיטאית קיימים אמצעי מדידה נוספים. המועצה להשכלה גבוהה, שהינה הגוף המתקצב העיקרי של המוסדות האקדמיים המתוקצבים בישראל, מחלקת את תקצובה לשני מרכיבים: מרכיב הוראה, שמוענק לכל מוסד בצורה מוחלטת לפי מספר הסטודנטים; ומרכיב מחקר יחסי, המבוסס על הקצאה תחרותית, כך שכל מוסד זוכה בתקציב זה לפי חלקו היחסי בתפוקות המחקריות של כלל האוניברסיטאות. מרכיב המחקר נמדד לפי מספר קרנות המחקר שבהן זכה המוסד (גם פה משפיע כמובן הדירוג הבינ-אקדמי של המוסד) ומספר הפרסומים בכתבי-עת מדעיים (83%), ולפי מספר הדוקטורנטים ומקבלי תואר שני עם תזה (17%). המועצה להשכלה גבוהה – הוועדה לתכנון ולתקצוב **מודל התקצוב של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל – סקירה היסטורית, התפתחות המודל ועקרונות המודל החדש** (2012). המדידה האקדמית מתבטאת גם בדירוג כתבי-העת –

לבטל את המימד המדיר שבסוגיה רק בשל העובדה שהדבר נצרך למטרת "מצוינות אקדמית", ויש לתת את הדעת לדרכים לצמצמו. הדבר חשוב במיוחד משום שרבים טוענים כי כל נסיגה ממודל מוחלט זה תפגע ברמת המצוינות האקדמית, ובטווח הרחוק תפגע גם בחברה בכללותה.⁹⁸

אין חולק כי מדובר בתבחינים תקפים ומבוססים למצוינות, אשר שומרים על רמתו הגבוהה של המחקר האקדמי המשפטי בישראל. אולם דווקא משום כך עלינו לשאול: מה המחיר שהאקדמיה, ובהמשך הדרך גם השירות הציבורי והחברה הישראלית בכללותה, משלמים בעבור מצוינות זו? במילים אחרות, האם יש לראות בתוצאה המוגמרת – קרי, מספר הפרסומים, המחקרים והמענקים שמועמד מסוים מחזיק – את חזות הכל או שמא יש לשקלל גם את נקודת הפתיחה של אותו חוקר?⁹⁹ לא דין מי שגדל ב"שכונת השבתונים"¹⁰⁰ כדין מי שגדל הרחק ממנה, בפריפריה הענייה של ישראל. הראשון דובר אנגלית טובה יותר בהכרח, מבין טוב יותר את התרבות האקדמית, ולא פעם גם נהנה מקשרים אישיים דרך הוריו ושכניהם. אם מביאים בחשבון את נקודת המוצא, אפשר להבין מדוע פריון מוגבל יותר של מי שלא זכה לגדול ב"שכונת השבתונים" יכול להיות מרשים לא פחות, ואולי אף להצביע על יכולות גבוהות יותר. במובן זה, היצמדות לעיקרון המריטוקרטי באקדמיה עשויה להיות בגדר תודעה כוזבת שמובילה לשעתוק מעמדי, ואשר מתירה הלכה למעשה "דרוויניזם חברתי... בכסות של שוויון הזדמנויות שאינו קיים".¹⁰¹ לפי מרקוביץ', השיטה המריטוקרטית מובילה לכך שלפקולטות נכנסים לאו דווקא בעלי הכשרונות הטובים ביותר, שכן –

הבמות של החוקרים והמוסדות האקדמיים. התפיסה שביסוד המדדים השונים היא שמצוינות אקדמית נמדדת לפי איכות הפרסומים, ולא לפי מספרם, והדירוגים השונים מבקשים להיות לעזר לחוקר המבקש לפרסם רשימה משלו במציאת במה מכובדת וראויה, וכן לסייע בהערכת איכותם של כתבי-העת, אשר מהווים, כפי שראינו, גורם משמעותי בהערכה ובמדידה של הפעילות האקדמית עצמה. רובם המוחלט של המדדים (כגון מדד ירושלים ומדד בר-אילן, הנזכרים לעיל) משתמשים במתודולוגיה כמותנית המעריכה את "גורם ההשפעה" (impact factor) של כתב-העת: מספר האזכורים הממוצע שבו זכה מאמר שפורסם בכתב-העת בשנתיים שלאחר פרסומו (כאמור, על-מנת למדוד גם איכות, ולא רק כמות).

98 Gad Yair, *Meritocracy*, in THE BLACKWELL ENCYCLOPEDIA OF SOCIOLOGY 2954–58 (George Ritzer ed., 2007).

99 חשוב להבהיר כי את השקלול הזה מוצע לעשות לא על-מנת לתקן את עוולות-העבר על-חשבון ההווה, אלא כדי לקבל לעבודה מועמדים על בסיס העתיד הפוטנציאלי שלהם, ולא רק על בסיס עברם עד כה.

100 כך אני בוחר לתייג – באופן סטריאוטיפי, כמובן – שכונת מעמד גבוה שבה רוב התושבים, חלקם חברי סגל באקדמיה, יצאו לשליחויות ולשנות-שבתון מעבר לים וילדיהם עימם.

101 KHEN LAMPERT, *MERITOCRATIC EDUCATION AND SOCIAL WORTHLESSNESS* 50–65 (2012).

Merit itself is not a genuine excellence but rather—like the false virtues that aristocrats trumpeted in the ancien régime—a pretense, constructed to rationalize an unjust distribution of advantage.¹⁰²

משמע, מרקוביץ' אינו מתנגד לעיקרון המריטוקרטי כשלעצמו, אלא רואה בו כסות לקבלת אנשים מסוג מסוים ולהותרה מחוץ למשחק של מי שעשויים להיות טובים מהם אך אינם מקבלים הזדמנות-אמת להוכיח זאת. במילים ברורות יותר, בכך שהאקדמיה המשפטית הולכת למקום הכינוס הרגיל, קרי למרכז המסחרי של אותה "שכונת שבתונים", היא מפספסת את כל המצטיינים שאינם מתרכזים באזור הזה, דהיינו, את כל אלה שבאים מרקע אחר ועשויים להעשיר את המשפט בתוכנות ובנקודות-מבט חדשות ולמנוע את תהליך ההתנוונות הבלתי-נמנע שמתחולל כאשר נישאים שוב ושוב בתוך אותה משפחה.

יותר מזה, הנחת-היסוד של עקרון גיוון ההון האנושי (diversity) היא כי לשילוב פרטים מרקעים תרבותיים או אתניים שונים יש לא רק יתרונות דאוונטולוגיים, אלא גם יתרונות תועלתניים: מקום עבודה מגוון יכול להניב תפוקות יעילות, יצירתיות, חדשניות ואפקטיביות יותר בהשוואה לפעילות שמבוססת על כוח-אדם הומוגני.¹⁰³ לכן, לפי עקרון גיוון ההון האנושי, יש לשאוף למצב שבו כמה תרבויות שונות באות לידי ביטוי באותה ספירה, תחת מצב שבו יש תרבות שלטת אחת (monoculture). זאת, מבלי שקבוצה תרבותית/אתנית אחת "מקריבה" את הנראות שלה לטובת נראותה של קבוצה אחרת.¹⁰⁴ הדבר נכון לגבי מקומות ציבוריים בכלל, לגבי האקדמיה כולה, וכמובן גם לגבי האקדמיה המשפטית. הכנסת קולות מזרחיים לתוך סגל הפקולטה למשפטים תסייע לסטודנטים המזרחים להיפתח ולהתפתח, תעשיר את הסטודנטים הלא-מזרחים בידע ובנקודות-מבט שהם חסרים, ותסייע בהמשך לקהילייה המשפטית הלבן-אקדמית ולחברה הישראלית בכללותה באמצעותה בוגריה אלו. קולות שונים יובילו להבנה טובה יותר של המציאות, לייצוג נכון יותר של האוכלוסייה ולשקלול נקודות-מבט ופרספקטיבות רבות יותר במשפט שהאקדמיה מייצרת.¹⁰⁵

דבר זה נכון לגבי כל גיוון באקדמיה, אולם לגיוון באקדמיה המשפטית יש חשיבות מיוחדת. מסיבות רגולטוריות מוכנות ומוכנות, האקדמיה המשפטית מחזיקה במפתח

DANIEL MARKOVITS, THE MERITOCRACY TRAP: HOW AMERICA'S FOUNDATIONAL MYTH FEEDS INEQUALITY, DISMANTLES THE MIDDLE CLASS, AND DEVOURS THE ELITE .xxi (2019).

VIVIAN HUNT, DENNIS LAYTON & SARA PRINCE, DIVERSITY MATTERS (McKinsey & Company 2015).

104 אלה שוחט זיכרונות אסורים – לקראת מחשבה רבת-תרבותית (2001); יעל תמיר "שני מושגים של רבת-תרבותיות" רבת-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית – ספר הזיכרון לאריאל רוחן-צבי ז"ל 79 (מנחם מאוטנר, אבי שגיא ורוגן שמיר עורכים, 1998).

105 קרול גיליגן בקול שונה – התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האשה 49–74 (נעמי בן-חיים מתרגמת, 1995).

הבלעדי לכניסה למקצוע עריכת-הדין.¹⁰⁶ למקצוע זה יש חשיבות ציבורית מיוחדת משום שכשם שהאקדמיה המשפטית הינה כרטיס הכניסה למקצוע עריכת-הדין, הניסיון הציבורי הרב שנצבר בישראל מלמד כי התואר "עורך-דין" כשלעצמו מהווה כרטיס כניסה למוקדי הכוח בחברה הישראלית. אכן, האקדמיה המשפטית הישראלית ראתה את עצמה מראשיתה לא רק כמוסד להכשרת עורכי-דין או כבית-חינוך למשפטנים, אלא גם כבית-גידול למי שמבקש להשפיע על הסדר החברתי הקיים.¹⁰⁷

כלומר, הפקולטות למשפטים לא רק מייצרות ידע, אלא גם מעניקות מפת דרכים לאלה שבעתיד יאכלסו את מוקדי הכוח בשלטון. בוגרי האקדמיה המשפטית הם שיגיעו לרשות השופטת, המחוקקת וגם המבצעת, ובכלל זה למשרות בכירות כראשות הממשלה (בין לומדי המשפטים ניתן למנות את דוד בן-גוריון,¹⁰⁸ משה שרת, מנחם בגין, אריאל שרון ואהוד אולמרט) ונשיאות המדינה (יצחק בן-צבי, חיים הרצוג וראובן ריבלין).¹⁰⁹ למעשה, בכל תפקיד בעל כוח ומוקד ציבורי – יועצים, מנכ"לים, חברי דירקטוריון – בוגרי הפקולטות למשפטים נמצאים בהמוניהם. במילים ברורות יותר, הגיוון בסגל משפיע לא רק על הגיוון בסטודנטים, אלא דרכם גם על הגיוון (והעדרו) בעמדות הכוח בחברה הישראלית. תהליכי המשפוט (judicialization) שעברה החברה הישראלית בעשורים האחרונים רק מעצימים זאת.¹¹⁰

הבעיות שהאקדמיה המשפטית בישראל נתקלת בהם דומות לאלה שניצבו בפני מקבילתה בארצות-הברית. גם שם היצמדות לתבחיני קליטה "עוורים" להטיות של מעמד, מוצא ומגדר הובילה לתוצאות דומות של הדרת ה"אחר" ובניית הגמוניה בעלת צבע אחד. כך, למשל, תבחין שהעניק עדיפות למתמחים אצל שופטי עליון פגע בבני מיעוטים, שכן

106 אי-אפשר להתמחות ולגשת לבחינות ההסמכה של לשכת עורכי-הדין ללא קבלת תואר אקדמי במשפטים. ראו גם נטע זיו **מי ישמור על שומרי המשפט? עורכי דין בישראל בין מדינה, שוק וחברה אזרחית** 44 (2015).

107 כך, למשל, ציין פרופ' ז' ברודצקי, נשיא האוניברסיטה העברית, בטקס ייסוד הפקולטה למשפטים: "אין האוניברסיטה מיסדת כיום רק מרכז להכשרת עורכי-דין... המגמה שהונחה ביסוד הפקולטה היא רחבה הרבה יותר... להיות לברכה רבה למדינת ישראל, לעם היהודי בעולם ולאנושיות". "הנאומים שנשא בטקס פתיחת הפקולטה למשפטים של האוניברסיטה העברית בירושלים ביום ז' בכסלו תש"י–28.11.49" **הפרקליט** ז' 247 (1950). כן ראו רון א' שפירא "המקצוענות של החינוך המשפטי" **מחקרי משפט** ז' 263 (2001) ואת ההפניות שם.

108 אף שלא סיים את חוק לימודיו.

109 תופעה זו אינה רק ישראלית. אישי ציבור רבים בעולם למדו משפטים, ביניהם מנהיגי מחאות כמהטמה גנדי ונלסון מנדלה, וראשי מדינות כטוני בלייר (ולהבדיל – פידל קסטרו). בארצות-הברית, למשל, חמישה-עשר נשיאים למדו משפטים ושבעה-עשר נשיאים נוספים עסקו בעריכת-דין בתקופה שבה היה נהוג ללמוד את המקצוע לא באקדמיה, אלא בצורה עצמית. בין הנשיאים המשפטנים ניתן למצוא את ג'פרסון, אדמס, מדיסון, ג'קסון, לינקולן, תאודור רוזוולט ופרנקלין רוזוולט, טרומן, פורד, קלינטון ואובמה. ראו יובל אלבשן **פרקליטי העשוקים – על המשפט ככלי לשינוי חברתי** 97–116, 166–189, 203–211 (2014).

110 ראו יצחק גל-נור "על המשפוט של החיים הציבוריים בישראל" **משפט וממשל** ז' 355 (2004).

התברר שמספרם של אלה נמוך מאוד.¹¹¹ אכן, מרשים לראות את השינוי שהתחולל משעה שהחליטו קברניטי האקדמיה המשפטית שם לשנות את המצב. מחקר השוואתי נוסף שנערך בשנת 2013 בארצות-הברית ביקש למדוד את הגיוון בפקולטות למשפטים בארצות-הברית בהשוואה לגיוון במקצוע עריכת-הדין. המחקר מדד את ההתפלגות לפי מגדר ולפי מוצא אתני. נמצא כי שיעור הנשים באקדמיה המשפטית (35.9%) גבוה משיעורן במקצוע עריכת-הדין (32.4%). באופן דומה נמצא כי גם בני מיעוטים בהגדרתם האמריקאית (שחורים, היספנים, אסייתים, אמריקאים ילידים ועוד) נוכחים יותר בשדה ההוראה האקדמי (19.9%) מאשר במקצוע עריכת-הדין (14.2%). המחקר מצא כי לגבי רוב האוכלוסיות שנבדקו קיים ייצוג יתר לאוכלוסייה באקדמיה המשפטית ביחס לשוק התעסוקה המשפטי. כך, שיעור הגברים האפרו-אמריקאים בקרב הפרופסורים למשפטים כפול בקירוב משיעורם בקרב עורכי-הדין, והיחס גבוה אף יותר לגבי אמריקאים ילידים, שם היחס הוא פי שלושה בקירוב.¹¹² במילים ברורות יותר, כיום סגל הפקולטות למשפטים מגוון לפחות כמו אוכלוסיית עורכי-הדין בארצות-הברית, אשר כשלעצמה מגוונת יותר מהאוכלוסייה הכללית של ארצות-הברית.

נתונים אלו אינם מפתיעים על רקע סקר של מרכז הסטטיסטיקה במשרד החינוך האמריקאי אשר בדק בשנת 2015 פילוח של 1.6 מיליון אנשי סגל במוסדות להשכלה גבוהה בארצות-הברית, בכל דרגות ההוראה, ומצא כי 42% מאנשי הסגל האקדמי בארצות-הברית היו גברים לבנים, 35% נשים לבנות, 6% גברים אסייתים ו-4% נשים אסייתיות, 3% גברים שחורים ו-3% נשים שחורות, 2% גברים היספנים ו-2% נשים היספניות, ופחות מ-1% ממוצא אינדיאני.¹¹³ הסיבה למצב דברים זה טמונה בפעולות פרו-אקטיביות שנעשו בפקולטות השונות. להלן נציג שתי דוגמאות מייצגות: בית-הספר למשפטים באוניברסיטת הרווארד¹¹⁴ והפקולטה למשפטים באוניברסיטת קליפורניה שבדייוויס.¹¹⁵

Kevin R. Johnson, *How and Why We Built a Majority-Minority Faculty*, CHRON. OF HIGHER EDUC. (July 24, 2016), <https://www.chronicle.com/article/how-and-why-we-built-a-majority-minority-faculty/>

James Lindgren, *Measuring Diversity: Law Faculties in 1997 and 2013*, 39 HARV. J. L. & PUB. POL'Y 89 (2016); Jim Lindgren, (Lindgren, *Measuring Diversity*: להלן: L. & PUB. POL'Y 89 (2016). *Law Faculty Diversity: Successes and Failures*, WASH. POST (Mar. 21, 2015).

U.S. DEPARTMENT OF EDUCATION—NATIONAL CENTER FOR EDUCATION STATISTICS, THE CONDITION OF EDUCATION 2017, 255 (2017).

HARVARD UNIVERSITY—FACULTY DEVELOPMENT AND DIVERSITY, ANNUAL REPORT 2016–2017 (2017). (להלן: HARVARD FD&D).

University of California, *Diversity: Faculty and Other Academic Personnel*, <https://bit.ly/328Bzat>

באוניברסיטת הרווארד הוקם משרד מיוחד – Faculty Development and Diversity (להלן: משרד הגיוון בהרווארד) – שמטרתו להגדיל את הגיוון בסגל.¹¹⁶ בין היתר המשרד מפרסם מדי שנה דוח מצב בנוגע לדמוגרפיה של סגל הרווארד. לפי הדוח שפורסם על שנת 2016/7, שיעור הנשים בסגל הקבוע (ladder) עומד על 30%, ובכל הפקולטות בהרווארד שיעור הנשים במסלול לקביעות גבוה יותר (39%). מיעוטים מהווים 22% מהסגל הקבוע, רובם ממוצא אסייתי. כמו כן, המשרד מציג את השינויים שחלו בגיוון של הסגל בהרווארד בין השנים 2008 ו-2017. כך, בעוד שבשנת 2008 היו גברים לבנים 69% מהסגל, כיום הם מהווים רק 60%. אותם אחוזים "חסרים" התפזרו בין קבוצות המיעוטים השונות, שייצוגן עלה: נשים לבנות וכן נשים וגברים אסייתים, אפרו-אמריקאים והיספנים.¹¹⁷

משרד הגיוון בהרווארד בדק גם את הגיוון בבית-הספר למשפטים שבהרווארד, מתוך הכרה בחשיבותו המיוחדת של הגיוון בבית-ספר זה, ומתוך הבנה שיש צורך להרחיב את קשת הדעות, תפיסות-העולם ותחומי העיסוק המשפטיים על-ידי העצמת תפיסות רב-תרבותיות בבית-הספר.¹¹⁸ לפי המשרד, בית-הספר למשפטים משקיע מאמצים רבים בגיוון הסגל – הן על-ידי יצירת מרחב מאפשר לחברי הסגל הנוכחי שבאים מקבוצות מיעוט (כגון הצמדה למנטורים, פגישות עיתיות עם סגל בכיר, סיוע בהשגת מלגות, מסלולי פוסט מותאמים לצורכיהם המיוחדים ועוד) והן על-ידי הגדלת המאגר שממנו מגיעים המועמדים להוראה. הנקודה האחרונה ראויה להרחבה. אמצעי הכניסה העיקרי לסגל בית-הספר בהרווארד הוא "פרופסורים מבקרים", המגיעים לפקולטה לתקופה קצרה יחסית (שנה או סמסטר) ונבחרים במהלכה. בשנת הלימודים 2015/16 היה חלקם של בני המיעוטים מכלל הפרופסורים המבקרים 15%, ושל הנשים – 35%. בשנת הלימודים שלאחריה עלה אחוז בני המיעוטים ל-23%, ואחוז הנשים – ל-42%. עלייה זו נרשמה הודות למאמצים מיוחדים שהושקעו באיתור פרופסורים מבקרים שמייצגים את הקבוצות הללו.¹¹⁹

אוניברסיטת קליפורניה מפעילה גם היא שורה של תוכניות מיוחדות במטרה לייצר צוות הוראה מגוון, שוויוני ומכיל יותר.¹²⁰ בין הפרויקטים השונים ניתן למצוא תוכניות של מלגות וליווי לשלב הפוסט-דוקטורט, תוכניות ייעודיות ללימודים מתקדמים בתחומי ה-STEM (Science, Technology, Engineering & Mathematics), ועדת מנטורינג וכן מרכז מחקר המתמקד בנושאי מגדר, גזע ואתניות בהקשרים של גיוון ובדיקת חסמים. אולם פרויקט-הדגל של האוניברסיטה בהקשר זה היה התנעת תוכנית-חלוץ בשם "תעסוקה

116 Harvard University, *Faculty Development and Diversity*, <https://faculty.harvard.edu>

117 FACULTY DEVELOPMENT AND DIVERSITY, לעיל ה"ש 114.

118 Harvard University, לעיל ה"ש 116.

119 HARVARD FD&D, לעיל ה"ש 114, בעמ' 21.

120 University of California, לעיל ה"ש 115.

שווה¹²¹. במסגרת התוכנית העניק הפרלמנט של מדינת קליפורניה לאוניברסיטת קליפורניה, בשנת 2016, מענק בסך 2 מיליון דולר במטרה לתמוך בהזדמנויות תעסוקה שוות באקדמיה. דובר במענק חד-פעמי, שהאוניברסיטה השתמשה בו כדי להתניע תוכנית-חלוץ שרצה בשלושה קמפוסים שלה. התוכנית הייתה מבוססת-מחקר, ומטרתה הייתה לזהות את ההתערבויות האפקטיביות ביותר לגיוס חברי סגל מגוונים. האוניברסיטה יצרה תחרות פנימית לקבלת כספי המענק. קמפוס שרצה להשתתף בתוכנית היה צריך להוכיח (א) צורך בקידום גיוון בסגל הקמפוס, (ב) מחויבות לסגל מגוון, ו-(ג) יכולת לפתח צעדים ארגוניים בהקשר זה. הקמפוסים שהתקבלו לתוכנית-החלוץ תוקצבו בצורה דיפרנציאלית בהתאם לצעדים הארגוניים שהם הציעו כדי להתמודד עם אתגר הגיוס המגוון, ובמהלך שנת ההפעלה של ההתערבויות הם נבדקו אל מול קמפוסים שבהם לא הופעלה התוכנית, כדי למדוד את רמת הגיוס המגוון בהם.

לפי דוח שהגישה האוניברסיטה לפרלמנט הקליפורני, התוכנית הצליחה עד-מאוד. האוכלוסיות שנמדדו חולקו לשתי קבוצות – נשים ו-URM (Underrepresented Minorities) – ואחוז ההשתתפות של כל אחת מהן נמדד בשלושה שלבים בתהליך הגיוס: שלב הגשת מועמדות, שלב המועמדים הסופיים ושלב הקבלה. כל אחד מהקמפוסים שהשתתפו בתוכנית-החלוץ הפעיל תוכניות התערבות שונות: חלקן הצליחו למשוך מועמדים רבים מהקבוצות האמורות אך לבסוף לא הובילו לגיוס; חלקן לא הצליחו להניע אוכלוסיות מגוונות להגיש מועמדות בכלל; וחלקן הצליחו להביא לידי גיוס וקבלה של מועמדים מגוונים באחוזים גבוהים מכפי שצופה. לאחר ניתוח התוצאות נמצא כי יש כמה פרקטיקות התערבות שניתן לראותן כמוצלחות ביותר במשיכת סגל מגוון: גיוס פרז-אקטיבי באמצעות יישוג/שיחור (outreach)¹²² דרך אנשי-קשר, רישות (networking), שימוש במסדי נתונים של מוסדות אקדמיים ופרסום מודעות המכוונות לקהל-מטרה מוגדר במיוחד; איתור חברי סגל פוטנציאליים בשלב מוקדם של הקריירה, יצירת קשר עימם ותמיכה בתוכניות הפוסט-דוקטורט שלהם; ועדכון התבחינים השונים בתהליך המיון כך שיהיו "מודעים לצבע ולמגדר" ואף יתמכו יותר במועמדים מרקעים מוחלשים, גם על-חשבון דרישות פורמליות לגבי הישגים קודמים.

פרופ' קווין ג'ונסון, דקן הפקולטה למשפטים באוניברסיטת קליפורניה בדיוויזיה, מונה כמה גורמים שהובילו לדבריו לגיוון נרחב ואמיתי בפקולטה שבה הוא מלמד, וזאת ללא שימוש במכסות כלשהן: התגייסות ומחויבות של הדרגים הבכירים לכך (קביעת גיוון כמטרה עליונה של הפקולטה, השתתפות הדקנים בוועדות המינויים, מודעות לכך בתהליך הגיוס – כל זה יוצר "זיכרון מוסדי" בעניין); גיוון של ועדות המינויים עצמן (ועל-ידי כך

UNIVERSITY OF CALIFORNIA, FINAL REPORT ON THE 2016–17 USE OF ONE-TIME FUNDS TO SUPPORT BEST PRACTICES IN EQUAL EMPLOYMENT OPPORTUNITY IN FACULTY EMPLOYMENT (2017). 121

122 יישוג או שיחור (reaching out או outreach) הוא מונח מקצועי שמשמעותו "לצאת אל". בהקשר שלנו הכוונה היא לפעילות יזומה שבה האקדמיה אינה ממתינה באופן סביל שיגיעו אליה מועמדים מקבוצות מיוצגות פחות, אלא יוזמת את הקשר מולם, אם דרך קהילתם ואם באופן ישיר.

התגברות על ההטיה הידועה של ממנים למנות את הדומים להם);¹²³ ביטול תבחינים שהתגלו כבעייתיים למועמדים מגוונים (כגון התמחות אצל שופט עליון, כפי שצוין קודם לכן); ובאופן כללי – יצירת אקלים שמקבל בברכה אנשים מכלל גוני האוכלוסייה. שתי הערות-אזהרה חשובות לפני סיום חלק זה: **הראשונה**, התברר כי לגיוון במוצא ובמגדר באקדמיה המשפטית בארצות-הברית לא הייתה כל השפעה על הגיוון בדעות. הקבוצה השלטת בארצות-הברית במקצוע ההוראה המשפטי, אז והיום, קשורה למפלגה הדמוקרטית ותומכת בה, הן אצל גברים והן אצל נשים. מכיוון שבציבור הרחב רוב הגברים והנשים הלבנים מצביעים למפלגה הרפובליקאית, נראה שהסגל בפקולטות למשפטים אינו משקף מבחינה אידיאולוגית את המצב בציבור, וזאת כאמור למרות ארבעה עשורים של מאמצים לגייס סגל הוראה אקדמי מגוון.¹²⁴ ניתן לשער שתהליכי החרבות באקדמיה דומיננטיים יותר מנקודות המוצא. עם זאת, ניתן לתת הסברים אחרים לממצא זה. למשל, ניתן לשער שנמצא תשוקה גבוהה למחקר ולכתיבה משפטית בקרב אנשים שמתנגדים ומבקרים את הדעות הרווחות בציבור, ולכן הם נמצאים יותר באקדמיה מאשר במקומות אחרים. בכל מקרה, מאחר שהחינוך המשפטי משמר עדיין את השיטה המדרגית, לא ברור עד כמה העדר הגיוון הזה משמעותי. מכל מקום, שאלה זו חורגת מגבולותיה של רשימה זו וראויה להעמקה מיוחדת.

ההערה **השנייה** נוגעת בקשר שבין שאלת המוצא לשאלת הריבוד. השיח האקדמי האמריקאי מתמקד בשונות ובהכלה (inclusion and diversity), וזאת בשל מאפייני החברה האמריקאית ככור היתוך,¹²⁵ בצירוף ההדחקה האמריקאית של בעיית הניעות החברתית

123 במילים פשוטות, מאחר שאנשים נמשכים לאנשים הדומים להם עצמם או להוריהם, הם גם בוחרים להיות בחברתם יותר. ראו R. Chris Fraley & Michael J. Marks, *Westermarck, Freud, and the Incest Taboo: Does Familial Resemblance Activate Sexual Attraction?*, 36 PERS. & SOC. PSYCHOL. BULL. 1202 (2010).

124 Lindgren, *Measuring Diversity*, לעיל ה"ש 112. קבוצת המיעוטים הגדולה ביותר בקרב סגל ההוראה למשפטים בארצות-הברית היא גברים ונשים רפובליקאים (ובהתאמה, הקבוצה המיוצגת ביותר היא גברים ונשים לבנים דמוקרטים). ייצוג-החסר של מרצים שאינם תומכי המפלגה הדמוקרטית (קרי, עצמאים או רפובליקאים) גבוה יותר מייצוג-החסר של בני המיעוטים, כלומר, חוסר הגיוון בא לידי ביטוי יותר בדעות מאשר בצבע העור. נתון מעניין נוסף הוא שבתוך אוכלוסיית הנשים, קבוצת הנשים המיוצגת הכי פחות היא נשים רפובליקאיות, ושלאידיאולוגיה הדמוקרטית יש ייצוג-יתר בקרב נשים באקדמיה המשפטית. מכיוון שבאופן סטטיסטי בני מיעוטים נוטים למפלגה הדמוקרטית, גיוס מספר רב יותר של נשים בנות מיעוטים יגדיל את הפער ואת חוסר הגיוון בדעות. מכאן נובע ממצא נוסף של המחקר שנערך, והוא שלאחר ארבעה עשורים של הפליה מתקנת, האקדמיה האמריקאית מגוונת פחות בדעות ויותר בצבע העור.

125 הבחנה בין מעמד אתני לריבוד חברתי יוצרת דיכוטומיה רלוונטית פחות במציאות, שכן לרוב מדובר בקבוצות חופפות, וגורמים שונים מכפילים ומשלים את המוחלשות. ננסי פרייזר "מחלוקה להכרה? דילמות של צדק בעידן 'פוסט-סוציאליסטי'" **שלטון ההון** – החברה הישראלית בעידן הגלובלי 270 (דני פילק ואורי רם עורכים, 2004).

בה.¹²⁶ אף שברור כי יש קשר בין השתיים, ההלימה בין שאלת הגיוון התרבותי לבין שאלת המעמד הכלכלי עודנה חלקית בלבד, ולא ברור עד כמה המיקוד האמריקאי מתאים לחברה בישראל. כך, למשל, הדתיים-הלאומיים השתלבו היטב באקדמיה המשפטית הישראלית, שנים לפני היהפכותם ל"אליטה חדשה" בשאר זרועות השלטון, בין היתר משום שהיו אלה דתיים שגדלו באותה "שכונת שבתונים" נזכרת, ולא כאלה שהגיעו משכבות מוחלשות. דוגמה נוספת היא שילובם המצויין של חברי קהילת הלהט"ב באקדמיה המשפטית הישראלית. נדמה שגם כאן ההסבר דומה: אף הם נולדו באותה שכונה פריווילגית.¹²⁷ (מה-גם שבאופן טיפוסי אין להם משפחות בגיל צעיר שמקשות עקירה לחו"ל). אם כך, האפשר ששאלת הריבוד חשובה הרבה יותר משאלת הגיוון? גם על שאלה זו לא אוכל לתת מענה במסגרת קצרה זו, ואותר אותה להרחבה במסגרת אחרת.

כך או כך, הצלחתם של תהליכי הגוונת הסגל האקדמי בארצות-הברית מחייבת חשבון-נפש בקרב האקדמיה המשפטית הישראלית. האחרונה הרי אמורה להיות (ואכן כזו גם בפועל) נגישה יותר מאחתה האמריקאית לאוכלוסיות שאינן חלק מהאליטות – הן מבחינת שכר הלימוד והן מבחינת מספר המועמדים ביחס לגודל האוכלוסייה. למרות זאת התוצאות, כאמור, גרועות יותר. כלומר, המסע טרם הושלם.

ו. תחנה אחרונה – פינוי חדר הדקן בעת המאבק על נחל האסי, 2020

סיום תפקיד הדקן המתקרב חייב אותי להכין תיק חפיפה לדקן הבא. בחוצץ הראשון פירטתי את הצעדים האופרטיביים שעשינו במהלך ארבע וחצי השנים האחרונות בנושא שבו התמקדתי במאמר זה:

א. פעילות פרר-אקטיבית לאיתור ולקליטה של חברי סגל וחברות סגל מזרחים, רובם דור ראשון להשכלה אקדמית, אשר נהפכו ער-מהרה למודל לחיקוי לחלק גדול מתלמידי הפקולטה, שהגיעו הם עצמם מרקע דומה;

ב. בניית תוכניות קליטה, ליווי ותמיכה ייחודיות לסטודנטים מזרחים שהגיעו עם מיומנויות וידע פחותים משל חבריהם – תוכניות שביקשו לתת תשובה אחרת מזו הניתנת על-ידי תוכניות המקדמות את האוכלוסיות החזקות בפריפריה, ולא דווקא את אלה שסבלו מההפליה הכפולה באותם מקומות;

ג. קיום הכשרות סגל לרגישות תרבותית בנושא (שכללו לימוד השפה הערבית, סיורים בשכונות וביישובים שמהם הגיעו תלמידינו המזרחים, לימוד ההיסטוריה המזרחית ועוד);

126 אנטוניו גרמשי על ההגמוניה – מבחר מתוך 'מחברות הכלא' 35–41 (אלון אלטרס מתרגם, 2004).

127 ארנסטו לקלאו ושנטל מוף הגמוניה ואסטרטגיה סוציאליסטית – לקראת פוליטיקה דמוקרטית רדיקלית 127–174 (עידית שורר מתרגמת, 2004).

ד. הכנסת נרטיבים מזרחיים לתוכנית הלימודים – למשל, באמצעות הקפדה שייצוג המזרחים בסילבוסים לא יהיה רק בצד של העבריינים בתחום הפלילי, אלא גם בתחומים אזרחיים חיוביים; באמצעות לימוד החסמים הניצבים בפני המזרחיות בעולם המשפט;¹²⁸ באמצעות לימוד פרשות משפטיות שהוכחו במשך שנים על-ידי מערכת המשפט, כגון פרשת הגזות;¹²⁹ ובדרכים נוספות.¹³⁰

עשינו זאת ביחס למזרחים, כפי שהדבר נעשה ביחס לנשים, לערבים ולחרדים. בחוצץ אחר רשמתי פעולות שניסיתי לקדם בנושא זה וכשלתי. היו רבות כאלה. הנה שלוש, לדוגמה:

- א. העברת הכשרות לעורכי-דין בנוגע לחשיבות קבלתם וקידומם של סטודנטים ובוגרים מזרחים, תוך מתן כלים להתגברות על ההטיות שקיימות בנושא בשל הסטיגמות המלווה אותן – שיתוף-הפעולה עם לשכת עורכי-הדין בנושא זה לא התקדם, בין היתר בשל המלחמה שאסר ראש הלשכה על המכללות;
- ב. ניסיון להפוך את מנגנון ההשמה של הפקולטה לפרו-אקטיבי ולמבוקש, בדומה לזה של הפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית, באופן שיסייע בדחיפת סטודנטים למקומות התמחות ועבודה מבוקשים;
- ג. בניית מערך של מנטורים מלווים לסטודנטים ולבוגרים שמגיעים מרקע מוחלש וזקוקים להמשך ליווי גם לאחר קבלת רשיון עריכת-הדין – אף שתוכניות-החלוצן בנושא זה הצליחו, המערך עצמו לא התרומם.

בעודי שקוע בהכנת התיק, פרץ לחדרי ד"ר יוסי רחמים,¹³¹ חבר סגל פנים שלנו, נרעש כולו. הוא הראה לי רשומה (פוסט) שפרסמה מורה מן החוץ במכללה, אשר התייחסה לתחושתו בצורה גזענית למזרחים בהקשר של המאבק על נחל האסי בקיבוץ ניר-דוד.¹³²

128 ביטון "מזרחים במשפט", לעיל ה"ש 38; יפעת ביטון "על טיבה וטובה של הפליה: המזרחים בישראל בין הגלוי לנסתר" **מעשי משפט** ד 75 (2011); Yifat Bitton, *Finally Our*; *Own Brown!* (?), 45 ISR. L. REV. 267 (2012); יפעת ביטון "שוויון פרחי כשוויון לפרחות: מרחב המחיה של פרחא אמזלג" **"המשפט" ברשת: זכויות אדם – מבזקי הארות פסיקה** 13, 13 (2013); יפת, לעיל ה"ש 16.

129 עינבל מימון-בלאו "זהות אבודה: בין משפט לחברה בקבוצת נפגעי הטיפול בגזות" **מעשי משפט** ה 59 (2013).

130 למשל, במשפט חוקתי, בשאלות של חופש ביטוי, אנו מלמדים על השתקתם של פעילי מרד ואדי סאליב במקביל לבג"ץ **קול העם** הידוע; ובמשפט פלילי הוכנסו תכנים הקשורים להפליה ולשיטור-יתר ביחס לאוכלוסיית יוצאי אתיופיה.

131 ד"ר יוסי רחמים הוא דור ראשון להשכלה גבוהה. הוא השלים לימודי תואר בוגר במשפטים (בהצטיינות) במסלול האקדמי של המכללה למנהל. את עבודת הדוקטורט שלו על אחריות חברתית של תאגידים – שנכתבה בארץ, בפקולטה למשפטים של אוניברסיטת בר-אילן – הוא כתב תוך כדי פרנס משפחתו.

132 לתיאור היסטוריית המאבק על האסי (או בשמו המקורי – עאסי) ראו ענת ג'ורגי "הם מרוויחים מיליונים מצימרים על הנחל, אנחנו רק רוצים לטבול בו" **TheMarker** 12.6.2020 www.themarker.com/markerweek/premium-MAGAZINE-1.8914278

"הייתכן שמרצה כזו תעמוד מול סטודנטים ממוצא מזרחי ותלמד אותם, כאשר זה מה שהיא חושבת עליהם? שהם ערסים? שיש להם מוח של פרימטים?" הוא שאל אותי בזעם, ואחר כך כתב לי דוא"ל וביקש "להעביר להנהלה את שאט הנפש שאני מרגיש כאשר קולגה שלי למוסד האקדמי מתבטאת כך בצורה גזענית ובוטה כלפי קבוצה שלמה, אשר חבריה לומדים אצלנו, ומלמדים אצלנו... הביטוי 'ערס' אינו ביטוי כללי, וברור שהוא מכוון עדה... מוסד שחורט על דגלו שהוא רב תרבותי לא יכול לטאטא דבר כזה – התבטאות פוגענית של מרצה כלפי אוכלוסייה שלמה של סטודנטים בני עדות המזרח".

הסכמתי איתו.¹³³ אף אני רתחתי מזעם על הדברים. אבל אני מודה שמשוהו בתוכי גם חייך. העובדה שחבר סגל מזרחי צעיר, בראשית הקריירה האקדמית שלו, משיב מלחמה שצורה שימחה אותי. לפני עשרים וחמש שנים, כאשר אני הייתי סטודנט, זה לא היה קורה. אז נכון, המסע עוד רחוק מלהיות מושלם, אבל אנחנו כבר בעיצומה של הדרך – דרך שבסופה שום מזרחי, כמו גם שום בן קבוצה מוחלשת אחרת, לא ירגיש עוד זר בפקולטה למשפטים; דרך שבסופה כולם יהלכו בה כבני בית רצויים.

אני מקווה שפרסום יומן מסע זה יקדם מטרה זו ולו במעט.

133 כיום, דרך אגב, גם עולם המשפט כבר מסכים איתו. ראו את החלטתה המנומקת של השופטת דוידוב-מוטולה שלפיה "ערס" היא מילת-גנאי בעלת הקשר מזרחי מובהק: תע"א (אזורי ת"א) 3816-09 מלכה – התעשייה האווירית לישראל בע"מ (פורסם בנבו, 2.8.2013).